

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Haziran / June 2019, 23 (1): 73-101

Kur'ân'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

An Abrahamic Hajj Tradition Accepted by the Qur'ân: Qalâid

Muhammed Selman Çalışkan

Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Phd., İstanbul University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
İstanbul, Turkey

mscaliskan@istanbul.edu.tr
orcid.org/0000-0001-6287-7738

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Şubat / February 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 01 Mayıs / May 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 73-101

Atıf / Cite as: Çalışkan, Muhammed Selman. "Kur'ân'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid [*An Abrahamic Hajj Tradition Accepted by the Qur'ân: Qalâid*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 73-101.
<https://doi.org/10.18505/cuid.530542>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/cuid>

74 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid
An Abrahamic Hajj Tradition Accepted by the Qur'an: Qalâid

Abstract: The Abrahamic tradition that the Arabs value most was *hajj*. The *hajj*, which means to visit Ka'ba was the greatest means of getting closer to Allâh. The Ka'ba was the house of Allâh. And the visitors of the Ka'ba were Allâh's guests. For this reason, the Arabs used to great respect to the visitors and they never used to attack a man in the *harem* (the area around the Ka'ba). The same respect included visitors' travels to the Ka'ba. There were two Abrahamic traditions that ensured the safety of visitors and sacrifices: *Haram months* and *qalâid*. *Haram months* were Dhū l-Qa'dah, Dhū l-Hijjah, Muḥarram and Rajab. And the Arabs did not used to attack anyone in those months. For visits outside the *haram months*, the visitors used to use the *qalâid* as a primitive visa. *Qalâid* is the plural of the word *qilâda*, meaning necklace. The Arab, who saw the *qilâdas*, used to understand that the person who wore the *qilâda* wanted to go to the Ka'ba or had returned home from the Ka'ba. *Qilâdas* used to be knitted from wool ropes and they used to be hung on animals' neck or humps. Sometimes horseshoes used to hang on these *qilâdas*. On the way back from Ka'ba, the barks of the *harem* trees used to hang on the *qilâdas* instead of the horseshoes. The Qur'an orders Muslims not to disrespect the *qilâdas*. This order also reveals that the Qur'an recognizes the *qilâda* tradition. Allâh's Apostle (sallallaahu 'alayhi wa sallam) and Şahâba are also known to continue this tradition.

Summary: *Hajj* was the most important worship of the Arabs in the pre-Islamic period. Human and commodity mobility in the *hajj* had an important place in the life of the Meccans who lived in land unfit for agriculture. This fact is expressed as follows in Abraham's (Ibrâhîm al-Khalîl) prayer: "Our Lord! Lo! I have settled some of my posterity in an uncultivable valley near unto Thy holy House, our Lord! That they may establish proper worship; so incline some hearts of men that they may yearn toward them, and provide Thou them with fruits in order that they may be thankful." (Ibrahim 14:37) The Arabs who lived in various parts of the Arabian Peninsula used to come to Mecca during the *hajj* season and present their sacrifices. They also used to buy their needs from nearby markets. These markets were also places where traders had the opportunity to sell their products.

Because the Arabian Peninsula is unfavorable in terms of climate and soil, many Arab tribes used to raid and attack other tribes to sustain their existence. It is even known that some Arabs proud of their raids. The attacks only used to stop in the *haram months* (Dhū l-Qa'dah, Dhū l-Hijjah, Muḥarram and Rajab). Because of the prohibition of fighting in the *haram months*, the visitors used to visit the Ka'ba with confidence. Thanks to this truce, the trade goods carried by visitors used to reach to Mecca with confidence.

It was possible that the visits outside of the *haram months* were safe. However, it was necessary to follow some traditions in order to achieve this confidence. Visitors to the Ka'ba used to use some signs that they were visitors to the Ka'ba. One of these signs was *qilâda* (necklace) hanging on the neck or hump of the animal. The person wearing *qilâda* was Allâh's guest, and his sacrifice was the property of Allâh. For this reason, no Arab would to dare to attack these visitors and property. Because of the Arab reverence for the Ka'ba, visitors wearing *qilâdas* used to come to the Ka'ba and present their sacrifices throughout the year. The sacrifices had an important place in the livelihood of the poor.

Qilâdas were mostly used for visits outside the *haram months*. The *qilâdas* used to hang on the necks of the animals shipped to the Ka'ba as sacrifice. However, it is also known that *qilâdas* are sometimes hung on hump. People who did not deliver sacrifices (animals) to the Ka'ba used to hang the *qilâda* his neck to show that he was a visitor to the Ka'ba. Similarly, it is known that people who sacrificed their animals on the Ka'ba hang the *qilâda* their neck on the way back. The *qilâdas* fitted on the way to the Ka'ba were made of ropes spun from wool or hair. Sometimes horseshoes used to hang on these *qilâdas*. *Harem* plants (grass, tree bark) used to use in the *qilâdas* on the way back.

The Qur'an orders Muslims not to disrespect the *qilâdas*. This order also reveals that the Qur'an recognizes the *qilâda* tradition. The word *qalâid* is mentioned twice in the Qur'an: "O ye who believe violate not the sanctity of the symbols of Allâh, nor of the sacred month, nor

of the animals brought for sacrifice, nor the *qalâid*, nor the people resorting to the sacred house, seeking of the Bounty and good pleasure of their Lord." (Al Mâ'idah 5:2), "Allâh made the Ka'ba, the sacred house, an asylum of security of men as also the sacred months, the animals for offerings, and the *qalâid*." (Al Mâ'idah 5:97)

Considering the practices of the qilâda, it is understood that qilâdas are a kind of visa. It is understood that all practices related to the visit to the Ka'ba, especially the hajj, have an aim to satisfy the material-spiritual needs of those who come there for the purpose of visiting and trading, as well as those who reside in the Ka'ba. Therefore, it will not be far away to say that qilâdas can be used today for the same purpose. For example, labels, banderols, visas and passports can be used instead of ropes, horseshoes and plants. On the other hand, the meaning of the *âyât* (verse) in which the word qalâid is mentioned is not limited to the Arabs. The same âyât declare that qilâdas are a development (*qiyâm*) instrument for people. Therefore, the qilâda has a meaning potential beyond the 7th century and the inhabitants of this century.

Keywords: Tafsîr, Qur'an, Abraham, Hajj, Qalâid.

Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

Öz: Kur'an'ın nazil olduğu sırada Arapların edasına önem verdiği en mühim ibadetin Hz. İbrahim'den tevarüs ettikleri *hac* olduğu görülmektedir. Umumi manada Kâbe ziyareti ile kurban takdimini ifade eden hac, Allah'a takarrübün en büyük vesilesi kabul edilmekteydi. Kâbe Allah'ın evi, onu ziyaret edenler de Allah'ın misafiri idi. Bu bakımdan Araplar ziyaretçilere büyük hürmet gösterirler *Harem*'de bulunan birine kat'i surette ilişmezlerdi. Aynı hürmet ziyaretçilerin gelişi ve dönüş yolundaki seyahatlerine de şamil idi. Ziyaretçiler ve Allah'ın malı adedilen kurbanlıkların seyrüsefer emniyetini güvence altına alan iki İbrahimî gelenek vardı: *Haram aylar* ve *kalâid*. Haram aylar geleneği zilkade, zilhicce, muharrem ve receb aylarında yağma, talan, çapul, baskın ve saldırılara ara vermek suretinde gerçekleşen bir mütarekeden ibaretti. Haram ayların dışına tesadüf eden ziyaretler için ise ilkel vize görevi gören *kalâid* kullanılmaktaydı. Kalâid, gerdanlık manasına gelen *kılâde* kelimesinin cemisi olup gidiş yahut dönüş yolunda Kâbe ziyaretinin ihsasına müteveccih alametleri ifade etmektedir. Kılâdeler yün veya kıldan eğrilmiş iplerden örülerek insanların boynuna hayvanların ise boyun yahut hörgüçlerine asılmaktaydı. Bazen bu kılâdelere nal asıldığı da olurdu. Dönüş yolunda kullanılan kılâdelerde ise nal yerine Harem ağaçları kullanılmaktaydı. Kur'an müminlere Hz. İbrahim'den tevarüs eden bu geleneğe hürmetsizlik etmemelerini emretmekle kılâde uygulamasını ikrar yani kabul ve tasdik etmiştir. Hz. Peygamber ve sahabenin de bu geleneği devam ettirdiği bilinmektedir.

Özet: Umumi manada Kâbe ziyaretini ifade eden hac, nüzul dönemi Araplarının edasına önem verdikleri en önemli ibadet idi. Bu ibadetin edası ile meydana gelen insan ve emtia hareketliliği, ziraata elverişsiz topraklarda meskûn bulunan Mekkelilerin hayatını idame ettirmede önemli bir yere sahipti. Bu elverişsizliğe Hz. İbrahim duasında da değinmiş ve Mekkelilerin geçimi için bölgeye ürün sevkiyatını Allah'tan niyaz etmiştir: "Ey Rabbimiz! Neslimden bir kısmını senin Beyt-i Muharrem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı ikame etsinler diye (böyle yaptım). Artık sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve ürünlerinden bunları rızıklandır! Umulur ki bu nimetlere şükrederler." (İbrahim 14/37). Araplar hac mevsiminde yarımada'nın dört bir tarafından akın akın Mekke'ye gelerek kurbanlarını sunar, civarda kurulan pazarlardan ihtiyaçlarını tedarik ederlerdi. Bu pazarlar aynı zamanda tüccarların mallarını arz etme imkânı yakaladıkları yerlerdi.

Arap yarımadasının iklim ve toprak bakımından elverişsiz bulunması sebebiyle birçok Arap kabilesi geçimini baskın ve saldırılarla sağlardı. Hatta bazı Araplar yaptıkları bu baskınlarla iftihar eder ve baskınlarını kabilelerinin şerefine şeref katmak olarak değerlendirdi. Sair zamanlarda dur durak bilmeyen saldırıların hac mevsiminde sükûn bulması *haram aylar* mutabakatı ile mümkün olmaktadır. Haram aylar olarak kabul edilen zilkade, zilhicce, muharrem

76 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

ve recep ayında savaşmak yasak olduğundan Kâbe ziyaretçileri saldırı ve baskınlardan emin bir şekilde Kâbe'ye ulaşırdı. Bu mütareke, ziyaretçilerin yanı sıra Mekke'ye sevk edilen ticaret mallarına da güven sağlamaktaydı.

Haram aylar dışına tesadüf eden ziyaretlerde ise haram aylardakine benzer bir dokunulmazlığı temin eden bazı teamüller bulunmaktaydı. Kâbe ziyaretçisi olduğunun ihsasına müteveccih bulunan bu teamüllere göre ziyaretçinin kendisi yahut kurban olarak takdim edilecek hayvanı bazı işaretler taşımak suretiyle dokunulmazlık kazanmaktaydı. Bu işaretlerin başında hayvanın boynuna yahut hörgücüne asılan ve *kılâde* (cemi: kalâid) olarak isimlendirilen kolyeler gelmekteydi. Kılâde kelimesi sarmak, çevrelemek manalarına gelen kld kökünden müştak olup kolye, gerdanlık manasına gelmektedir. Kılâdesi bulunan kişi Allah'ın misafiri, takdim edeceği kurban da Allah'ın malı sayıldığından hiçbir Arap bu ziyaretçilere ve mallarına ilişmeye cesaret edemezdi. Benzer şekilde Kâbe'ye takdim edilecek hayvanların hörgüçlerinin kanatılması suretiyle işaretlenmesi manasına gelen iş'âr da Allah'a adanmışlığın ihsasına müteveccih bir uygulama idi. Arapların Kâbe'ye duydukları hürmetten kaynağını alan bu uygulamalar sayesinde ziyaretçiler sene boyunca Kâbe'ye gelerek kurbanlarını takdim ederlerdi. Eterleri, derileri ve eyer-yular takımlarıyla kurbanların Mekke fakirlerinin geçiminde önemli bir yeri bulunmaktaydı.

Kılâdeler daha çok haram aylar dışına tesadüf eden ziyaretlerde kullanılırdı. Ancak fazladan bir hürmete vesile olması amacıyla haram aylar içinde gerçekleştirilen ziyaretlerde de kılâdeler kullanılmaktaydı. Kılâdeler kurban olarak Kâbe'ye sevk edilen hayvanların boyunlarına asılırdı. Bununla birlikte hörgüce asıldıkları da bilinmektedir. Kâbe'ye kurban sevk etmeyen kişiler, Kâbe ziyaretçisi olduğunu ihsas için kılâdeyi kendi boynuna asardı. Benzer şekilde kurbanını Kâbe'de boğazlayan kişilerin de dönüş yolunda kılâdeyi kendi boynuna astıkları bilinmektedir. Kılâdeler gidiş yolunda yün veya kıldan örülen iplerden imal edilmekteydi. Bazen bu kılâdelere nal asıldığı da olurdu. Dönüş yolundaki kılâdelerde ise Harem bitkileri (ot, ağaç kabuğu) kullanılırdı.

Kur'an iman edenlere *kalâide* hürmet göstermeleri gerektiğini emretmek suretiyle Hz. İbrahim'den tevarüs eden bu geleneği ikrar etmiştir. Kur'an'da *kalâid* kelimesi iki defa zikredilmektedir: “Ey iman edenler! Allah'ın şe'âiri, şehri haram, hedy, *kalâid* ve Rablerinin fazl u rızasını arzulayarak Beyt-i Haram'a yönelenlere hürmetsizlik etmeyin.” (el-Mâide 5/2), “Allah Kâbe/Beyt-i Haram'ı, haram ay(lar)ı, kurbanlıkları ve *kalâid* insanlar için ayakta kalma (kalkınma) sebebi kıldı.” (el-Mâide 5/97). Sebeb-i nüzul rivayetlerine göre ilk âyet Müslümanların, kılâdeli hayvanlarıyla Kâbe'yi ziyaret için yola çıkan müşriklere baskın yapmaya kalkıştıkları bir esnada indirilmiş ve müslümanlar Kâbe ziyaretçilerini engellemekten men edilmiştir. el-Mâide 5/2. âyetin dolayısıyla kılâde uygulamasının mensuhiyeti hakkındaki mülahazalar, sebeb-i nüzul rivayetlerinin yorumlamada merkeze alınmasına göre şekillenmektedir. Âyetin müşriklere baskın yapmaya kalkışan müslümanlar hakkında indiğini aktaran iniş sebeplerini dikkate alan müfessirlere göre âyet, müşriklerin öldürülmesi yahut Mescid-i Haram'dan uzak durmalarını emreden âyetlerin inzali ile nesh edilmiştir. Diğer müfessirler ise âyetin müşrikleri konu etmesinin müslümanları konu edemeyeceği şeklinde yorumlanamayacağını dolayısıyla müşriklerin öldürülmesi ve Mescid-i Haram'a yaklaşmalarını emreden âyetlerin kalâid âyetinin (el-Mâide 5/2) müşriklere müteveccih yönünü nesh, Müslümanlara bakan kısmını ise ibkâ ettiğini ifade etmektedirler.

Nüzul ortamı uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda kılâdelerin bir tür muvakkat vizeler olduğu anlaşılmaktadır. Kâbe ziyaretlerinin mallara yönelik de bir hareketlilik sağladığı dikkate alındığında kılâdelerin sadece ziyaretçilere değil onların yanında getirdikleri bilimum eşyaya da güven sağladığı anlaşılmaktadır. Başta hac olmak üzere Kâbe ziyaretine müteallik tüm uygulama ve tedbirlerin Kâbe'de meskûn bulunanların yanı sıra ziyaret ve ticaret maksadıyla oraya gelenlerin maddi-manevi ihtiyaçlarını gidermeye dönük bir amacı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aynı amaca müstenit olarak kılâdelerin bugün de uygulama alanı yakalayabileceğini söylemek uzak olmayacaktır. İp, nal ve muhtelif bitkilerden imal edilen o günün kılâdeleri bugün etiket, bandrol, vize ve pasaport gibi göstergelerle ikame edilebilir.

Öte yandan kalâid kelimesinin zikredildiği âyetler tetkik edildiğinde hitabın Mekkelilerle mukayyet bulunmaması hatta kalâidin insanlar için bir kalkınma vesilesi olduğunun beyanı, kılâde uygulamasının nüzul ortamı ve muhataplarını aşan bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, İbrahim, Hac, Kalâid.

GİRİŞ

Kur'an'ın inzal edildiği dönemde yaşayan Araplar, inanç ve ibadetlerinde Allah'a tarrübü gaye edinmekte, Hz. İbrahim (a.s.)'den tevarüs ettikleri birtakım ibadetleri de ritüel düzeyinde eda etmekteydiler. Namaz, oruç ve zekâta müteallik birtakım uygulamaların nüzul vasatındaki varlığı bilinmektedir.¹ Allah'ın evi addedilen Kâbe'yi tazim için eda edilen *hac* ibadeti ise diğerlerine nispetle daha büyük bir öneme sahipti. Araplar hac ibadetini eda ederken Kâbe'yi tavaf ederler ve hac kıyafeti olarak ihram giyerlerdi. İhram tazim edilen putu selamlayıp giyilir ardından bu putun adının anıldığı bir telbiye getirilirdi. Safa ve Merve arasında sa'y yaptıkları bilinen Araplar bu iki tepede bulunan isâf ve nâile adlı putları selamlayarak tavafa başlar ve bitirirlerdi. Arafat yahut Müzdelife vakfesi de yapan Araplar bayram günlerini Mina'da geçirirlerdi. Şeytan taşlama mahalleri olan cemerât da bazı putları tazim için haccın menasiki arasında kabul edilmekteydi.²

Hac ibadeti büyük bir insan ve emtia hareketliliğine sebep olmaktadır. Hac mevsiminde yarımadanın her yerinden insanlar akın akın Kâbe'ye gelip hediye ve adaklarını takdim eder, civarda kurulan pazar/panayırlardan alış veriş yaparak ihtiyaçlarını giderirlerdi. Arapların mal taleplerine cevap veren bu pazarlar aynı zamanda tüccarların mallarını arz etme imkânı yakaladıkları uluslararası hüviyeti haiz fuarlardı. Yarımadanın muhtelif mıntıklarına dağılmış kabileler arasında dur durak bilmeyen saldırı, baskın ve savaşlar hac mevsiminde sükûn bulur herkes istediği yere güven içerisinde gidebilirdi. Bu güven Arap kabileleri arasında cari bulunan ve Hz. İbrahim'den tevarüs eden *haram aylar* mutabakatına istinat etmektedir. Bu mutabakata göre; Allah'ın ayı olarak bilinen *receb* ve hac ayı *zilhiccenin* yanı sıra hacıların geliş ve dönüş yollarındaki seyahat güvenliklerini temin etmek için zilhiccenin öncesindeki *zilkade* ile sonrasındaki *muharremde* herhangi bir kimseye saldırmak yasaktı. Haram aylar girdiğinde seyahatler düzenlenir, hayvanların otlaması için meralar tevzi edilir ve bu aylarda iktisadî hareketlilik artardı. Haram aylara hürmete o kadar itina gösterilirdi ki bir kimse babasının yahut oğlunun katilini görse dahi ona ilişmezdi. Maktulün yakınlarını tahrik etmemek için katillerin pazar mahallerinde yüzlerini örttükleri bilinmektedir.³

¹ İbnü'l-Esir el-Mübârek b. Muhammed, *Câmiu'l-usûl fî ehâdisi'r-Rasûl* (b.y.: Mektebetü'l-Halvânî, 1969), 6: 305-306; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (b.y.: Câmiatü Bağdât, 1993), 6: 173-177, 186-188, 336-339, 443; Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim li mâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996), 3: 191; Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 148.

² Kur'an'ın indiği dönemde şeklen İbrahimî bir geleneğe istinat eden hac, içerik olarak bir müşrik ritüeli haline gelmişti. Buna ilaveten kendilerini ehlullah olarak kabul eden Kureys'in tavaf ve vakfeye müteallik bir takım kurallar vaz ederek hac menasikini yeniden tanzim etmesi, İbrahimî haccın büyük ölçüde zayi olmasını intaç etmiştir. İslâm, haccı putların ve bir takım mahallerin tazim edilmesinden kurtarmış ve sadece Cenâb-ı Hakk'ın yüceltildiği bir eda keyfiyetine yeniden kavuşturmuştur. Cahiliye dönemi haccı ve İslâm'ın bu hacda meydana getirdiği tadil hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr* (b.y.: Mektebetü'l-Esedî, 2003), 1: 269-287; Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 354-386; Mukadder Ârif Yüksel, *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki* (Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, 2017), 27-30, 76-81.

³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, ts.), 3: 309; Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 319; Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît* (Riyad: Silsiletü'r-Rasâilü'l-Câmiyye, 2009), 7: 536-537; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an ve'l-mübeyyinü limâ tedammehû mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut:

78 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

Haram aylar dışında Kâbe'yi ziyaret maksadıyla yola çıkanların ise can ve mallarını güvence altına alan bir takım teamüller bulunmaktaydı. Ziyaretçiler ile Kâbe'ye bağışlanan hayvanların (hedy) gasp, talan ve yağmadan masun olmaları için yol boyunca bazı işaretler taşımaları gerekmekteydi. Hacca yahut umreye niyet eden kişinin bu niyetini izhar eden en bariz gösterge şüphesiz ihramdı. Bununla birlikte yanında Kâbe'ye takdim edeceği bir hayvan bulunan kişi, hayvanına koyacağı bazı işaretlerle hem hayvanını hem de -ihram giymese dahi-kendisini emniyette kılabilirdi. Ufak bir kesik ile hörgüçten aktılan kan bu işaretlerden olup hayvanın *hedy* (kurbanlık) olduğunu ifade etmekteydi (*iş'âr*). Boyun yahut hörgüce takılan bir gerdanlık/kolye (*kalâide*, cemi: *kalâid*) de hayvanın hedy olduğunu ihsasa müteveccihli. Kâbe ziyaretçisi olduğuna dair bir göstergesi haiz bulunan insan yahut hayvana saldırmak büyük bir günah olup ayıplanma ve yerilme sebebiydi. Zira Kâbe ziyaretçileri Allah'ın misafiri, takdim edecekleri kurbanlıklar da Allah'ın malı olarak telakki edilmekteydi.⁴ Kalâid uygulaması, Hz. İbrahim ve İsmail'den cahiliye dönemine kadar tevarüs etmiş bir hac geleneğidir. Kur'an'da zikredilmesinin yanı sıra Hz. Peygamber (sas) tarafından bizzat tatbik edilmesi, uygulamanın İslam tarafından ikrar (kabul, tasdik) edildiğini göstermektedir.⁵

Kilâde yün yahut kıldan eğrilmiş iplerden örülürdü. Buna nal veya bir parça ağaç ka- buğu tutturulur ve kadınların kolyelerine benzer bir şekilde hedyin boynuna yahut hörgü- çüne bağlanırdı. Kilâdelerin deriden yapılan çeşitleri de bulunmaktaydı. Ziyaretçilerin özel- likle dönüş yolunda kendi boyunlarına da kilâde taktıkları bilinmektedir. Kilâdeyle Kâbe yol- cusu olduğunu ihsas eden insan yahut hayvan, büyük bir dokunulmazlık elde ederdi. Bir Arap -velev ki sahibi de olsa- acından ölse, mukalled bir hayvana dokunmazdı.⁶ Sevk edilen hayva- nın boğazlanıp kanının Kâbe'ye sürülmesi (bk. el-Hacc 22/37) büyük bir tazim göstergesi ol- duğundan ziyaretçiler kurban takdimine önem verirlerdi. Kesilen hayvanların etleri fukaraya dağıtılır bir kısmı da ziyaretçileri ağırlamak için kullanılırdı. Fakirler mezbahalardan aldıkları

Müessesetü'r-Risâle, 2006), 8: 223; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 4: 29; İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-düer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 6: 307; Mah- mud el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Bülûgu'l-ereb fi marifeti ahvâli'l-Arab*, nşr. Muhammed Behçet el-Eserî (Ka- hire: el-Mektebetü'l-Ehliyye, 1924), 1: 266-270, 3: 79; Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 353; Harun Ögmüş, *Câhiliyye Şiirine Göre Arap Yaşantısı ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim* (Konya: Aybil Yayınları, 2012), 60-61; Murat Sarıçık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayıruları", *Süleyman Demirel Üniver- sitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013): 120-126. Mekke'de kurulan Ukâz, Mecenne, Zü'l-mecâz pazarlarının hicrî 129 senesine kadarki varlığı bilinmektedir. Bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1: 283. Müş- rikler receb ayına büyük hürmet gösterirler ve bu ayda putlarına kurbanlar takdim ederlerdi. Tercîb (تَرْجِيب), receb ayında sunulan kurbanlara verilen özel bir addır. Bk. Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 199.

⁴ Vahidî, *et-Tefsîru'l-basîr*, 7: 227-228; Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l- Fikr, 1981), 11: 131.

⁵ İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2: 20; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîr*, 7: 536; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 259; Mahmud el-Âlûsî el- Bağdâdî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l- Arabî, ts.), 7: 36; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2009), 6: 421. Hz. İbrahim ve hac menasikine dair ilişkiler hakkında detaylı bilgi için bk. Talat Koçyiğit, "Hazreti İbrahim ve Me- nasik-i Hacc'ın Mahiyeti", *Diyanet İlmî Dergi* 27/3 (1991): 23-32; Ali Akpınar, "Cahiliye Dönemi Hac- cından İbrahimî Hacca Dönüş", *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 23-24 Kasım 2012)*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 63-88.

⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 107; Bikâî, *Nazmu'd-düer*, 6: 307; Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't- tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 6: 82. Kâbe'ye hediye edilen hayvanların taklid edilmesinin, mukalled hayvanı görenleri benzer bir kurban sunmaya teşvik olduğu da ifade edilmiştir. Bk. Mu- hammed Cemâleddîn el-Kasimî, *Tefsîru'l-Kasimî - Mehâsinü't-te'vîl*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1957), 6: 1800.

etleri sene içerisinde de kullanabilmek için güneşte kurutulardı.⁷ Hayvanların derileri, cilâleri (hayvanın sırt ve arka tarafını örten bez), eyer ve yular takımları ile kilâdeleri de değerlendirilerek muhtelif eşya yapımında kullanılmaktaydı.⁸

Araştırma konusu ettiğimiz kalâide dair herhangi bir müstakil çalışmanın bulunması ve haccın konu edildiği çalışmalarda da kalâide yer verilmemesi, kılâde uygulamasının amacı ve ne surette tatbik edildiğine dair malumatı tarih ve tefsir kaynaklarına inerek tetkik etmeyi gerekli kılmıştır. Kur'an'da sadece iki âyette (el-Mâide 5/2, 97) zikredilen kalâid kelimesinin neyi karşıladığını bilmenin, nüzul vasatındaki uygulamalarını bilmeye mütevakkıf olmasından hareketle tefsir kaynakları kalâid kelimesini izaha cahiliye dönemi uygulamalarını anarak başlamaktadır. Bu uygulamalara baktığımızda kalâidin hedyi (kurbanlıkları) aşan bir manayı haiz bulunduğu görülmektedir. Kalâid tabirinin Kur'an'da *Kâbe, haram aylar ve hedy* ile birlikte zikredilmesi de, onlara iltisaklı ancak müstakil bir hüviyetinin bulunduğunu göstermektedir. Öte yandan kelimenin kalkınma bağlamında zikredilmesi, tarihi süreçte kalâidin kurbanlık hayvanların tezyini menzilesine indirilmesini tartışmaya açmaktadır. Söz konusu kalkınmanın tüm insanlıkla ilişkilendirilmesi ise kalâidin nüzul zamanı ve zemini ile mukayyet bir uygulama olmadığını akla getirmektedir.⁹ Tüm bu açılardan; kalâidin lügat manası, cahiliye dönemindeki uygulama şekli ve Kur'an'daki kullanımını irdeleyen bu çalışma, kılâdelerin farklı uygulama şekillerine kavuşabileceğinin imkânını da sorgulamaktadır.

1. KALÂİD KELİMESİNİN LÜGAT MANASI

Kalâid/القلائد (müfred: kılâde/القلادة) kelimesi sarmak, dolamak, kuşatmak ve çevrelemek anlamını haiz bulunan kld/قلا kökünden müştaktır. Suyun havuzda, sütün kırkada, yağın tulumda toplanması قلا fiili ile ifade edilir. Bu kullanımda fiil, toplama manasındaki جمع/جمع ile birikme manasına gelen كرى/قري fiiline yakın bir anlam arz eder. Ancak kld fiilinin toplama manası havuzun suyu, kırbanın sütü, tulumun yağı çevreye muhafaza etmesi itibariyledir. Benzer şekilde içeceğin midedeki cem ve terakümü de aynı fiille ifade edilir. Fiilin ihata suretiyle muhafaza etme manası, denizin canlı cansız birçok şeyi bünyesinde bulundurmasını

⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 107; Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 196; Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî* (b.y.: Dâru Ahbâri'l-Yevm, 1991), 5: 2902. Mekke müşrikleri Allah'a takarrüp kastıyla bazı ekin ve hayvanları tasadduk ederlerdi. el-En'âm 6/136'da bundan şöyle bahsedilmektedir: "(Müşrikler) Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp '-iddialarınca- bu Allah için, bu da ortaklarımız için' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?" Allah için bağışlanan şeyler ziyaretçilere yedirilirdi. Putlara daha doğrusu putlarla teccüm eden ruhâniyetlere ayrılan şeyler ise doğrudan onlara takdim edilirdi. Kâbe'ye sunulan hayvanın kanının Kâbe'ye sürülmesi gibi puta sunulan hayvanın kanı da puta sürülürdü. Bk. Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 188-189. Cahiliye Arapları hediyelerin etlerini kurutmak için teşrîk/تشریق lafzını kullanırlardı. Bu sebeple Kurban bayramı gününün akabindeki üç gün eyyâm-ı teşrîk şeklinde isimlendirilmiştir. Kurban etlerinin teşrîki, onların güneş altında kurutulması manasına gelmektedir. Bk. Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 388.

⁸ İbn Âşûr, *Tahrîr*, 6: 82-83; 7: 58; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6: 53. Hz. Peygamber boğazlanan bündlerin cilâlerinin ve derilerinin tasadduk edilmesini emretmiştir. Bk. Buhârî, "Hacc", 113; Müslim, "Hacc", 348-349.

⁹ Kalâid kelimesinin zikredildiği el-Mâide 5/2. âyette iman edenlerin, el-Mâide 5/97'de ise nâsın (insanların, insanlığın) zikredilmesi, haram aylar-hedy-kalâid uygulamalarının özelde nüzûl ortamı Mekkesi ile Arapları, genelde ise Mekke ve Arapların kalkınmasından daha öte bir anlamı haiz bulunarak tüm insanlığı kastettiği söylenebilir. Bununla birlikte el-Mâide 5/97. âyette zikredilen nâs kelimesini bazı müfessirlerin Arapları karşılayacak şekilde tefsir ettiği görülmektedir. Ancak bu tefsirlerin âyetlerin zaman ve zeminini aşamayacağından öte, nüzûl vasatında bulunan az sayıdaki Mekkelinin nâs şeklinde ifade edilmesinin tavzihine müteveccih bulunduğu görülmektedir. Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 107. Ayrıca bk. Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 6: 307; İbn Âşûr, *Tahrîr*, 7: 56. Kelimenin umumi manadaki tefsiri için bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, 4: 29.

80 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

ifade eden أَقْلَدَ الْبَحْرُ عَلَى خَلْقٍ كَثِيرٍ cümlesinde de ortaya çıkmaktadır.¹⁰ Hazinenin miklâd/المَقْلَاد (cemi: mekâlîd/المَقَالِيد) şeklindeki tesmiyesi de kıymeti haiz eşyayı sarıp muhafaza etmesi itibariyledir. Kelimenin ez-Zümer 39/63 ve eş-Şûrâ 42/12. (لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) âyetlerinde de söz konusu manada kullanıldığı görülmektedir.¹¹ Yemen lehçesinde anahtar (miftâh) manasında kullanılan iklîd/الإِقْلِيد (cemi: ekâlîd/الأَقَالِيد) kelimesi de kld kökünün sarmak, kuşatmak manasından hareketle türetilmiş bir kelimedir. Anahtara iklîd denilmesi, bir şeyin kapatılmak suretiyle kuşatılması böylece içeriden dışarıya çıkışın, dışarıdan da içeriye girişin önüne geçilerek muhafaza edilmesi itibariyledir. Anahtar marifetiyle bir şeyi kapama yahut açmaya yarayan alet manasında Türkçemizde kullandığımız “kilit” kelimesi de bu kelimeye istinat eder. Anahtar kilidi, kilit de takılı olduğu şeyi açar ya da kapatır. Iklîd kelimesinin kelîz/كَلِيد, kilîd/كَلِيد yahut Rumca iklidis/إِقْلِيدِيس kelimesinden muarreb olduğu zikredilmektedir.¹²

Kld fiilinin lvy/لَوَى, tvy/طَوَى ve ftl/فَتَلَ fiillerinin ifade ettiği kıvrma, eğme, bükme ve sarma manalarını aksettiren bir veçhesi de bulunmaktadır. Kald/قَالِد mastarı gümüş, pirinç gibi madenlerin veya demirin haddelenip inceltilerek birbirleri üzerine burulmaları yahut küpe, halka demir gibi şeylerin üzerine sarılmaları manasına gelmektedir. Sivâr-ı maklûd (سِوَارٌ مَقْلُودٌ) söz konusu yöntemle imal edilen burma bilezik için kullanılır. Yün yahut pamuğu ip haline getirmek için bükme, eğme de benzer şekilde ifade edilir. Eğirilmiş ipe habl-i kalîd (حَبْلٌ قَلِيدٌ) yahut habl-i maklûd (حَبْلٌ مَقْلُودٌ) denir.¹³ Bileği sarması sebebiyle bilezik de kıld/قَالِد kelimesi ile ifade edilmiştir. Çevrelemek suretiyle ekin biçen orak ile ot yahut samanı iple çevrelemek amacıyla kullanılan baş tarafı eğri sopa da mikled/المِقْلَد (cemi: mekâlîd/المَقَالِيد) olarak isimlendirilmiştir.¹⁴

Kolye/gerdanlık da boynu çevreleyip sardığı için kılâde/القِلَادَة (cemi: kalâid/القَالِيد) olarak isimlendirilmiştir. قَلَدْتُ الْمَرْأَةَ cümlesi “kadının boynuna kolye taktım” manasına gelmektedir. Zapt etmek yahut işaretlemek maksadıyla hayvanların boynuna takılan/sarılan şeyler de aynı itibarla kılâde olarak adlandırılır. Araplar kıymetlerini ihsas için yarış atlarının boyunlarına kılâde takarlardı.¹⁵ Hz. Peygamber de قَلَدُوا الْخَيْلَ وَلَا تَقْلُدُوا الْأَوْتَارَ “Atlari taklid edin, ancak evtâr ile taklidden sakının.” buyurmuşlardır. Evtâr, veter (وَتْرٌ) kelimesinin cemi olup yayı

¹⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, “Kld”, *Tehzîbu'l-luğa* (b.y.: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.), 9: 34; İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem, “Kld”, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 41: 3717.

¹¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, “Kld”, *Kitâbu'l-ayn*, nşr. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3: 422-423; Ezherî, “Kld”, 9: 32-34; Ahmed b. Fâris, “Kld”, *Mucemu mekâyisi'l-luğa*, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979), 5: 19-20; Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, “Kld”, *Tâcu'l-artûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdüssettâr Ahmed (Kuveyt: Matbaatü Hukûmetü Kuveyt, 1965), 9: 66. Kap, yem torbası ve tahıl ölçüğünün de mikled olarak isimlendirildiği bilinmektedir. Bk. Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, “Kld”, *el-Kâmûsu'l-muhîf*, nşr. Muhammed Naîm el-Araksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 312. Mekâlîd kelimesinin müfredi bulunmayan bir cemi olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte bazı kaynaklar mikled/مِقْلَد, miklâd/مِقْلَاد ve miklîd/مِقْلِيد şeklindeki müfretlerini de kaydetmektedir. Bk. İbn Manzûr, “Kld”, 41: 3718; Zebîdî, “Kld”, 9: 66. Mekâlîd kelimesinin ‘gökleri ve yeri ihata eden şeyler’ yahut anahtarlar manasına geldiğine dair tefsirler de bulunmaktadır. Bk. Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, nşr. Abdülmaksud b. Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 5: 195; Râgıb el-İsfahânî Hüseyin b. Muhammed, “Kld”, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (b.y.: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.), 2: 532.

¹² Halil b. Ahmed, “Kld”, 3: 422-423; Ezherî, “Kld”, 9: 32-34; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, “Kılâde”, *el-Misbâhu'l-münîr*, nşr. Abdülazîm eş-Şenâvî (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 2: 512-513; Fîrûzâbâdî, “Kld”, 312; Zebîdî, “Kld”, 9: 65. Devenin burnuna takılıp yular bağlanan halkaya da iklîd denir. Bk. İbn Manzûr, “Kld”, 41: 3718.

¹³ Halil b. Ahmed, “Kld”, 3: 422-423; İbn Fâris, “Kld”, 5: 19-20; Ezherî, “Kld”, 9: 32-34; Fîrûzâbâdî, “Kld”, 312.

¹⁴ İbn Fâris, “Kld”, 5: 19-20; Ezherî, “Kld”, 9: 33; İbn Manzûr, “Kld”, 41: 3717.

¹⁵ Halil b. Ahmed, “Kld”, 3: 422-423; Ezherî, “Kld”, 9: 32-34; Râgıb el-İsfahânî, “Kld”, 2: 532; Feyyûmî, “Kılâde”, 2: 512-513; İbn Manzûr, “Kld”, 41: 3718; Ahmed b. Yusuf es-Semîn el-Halebî, “Kld”, *Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*, nşr. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 3: 333.

germede kullanılan kiriş manasına gelmektedir. Kirişin ağaca takılarak atın boğulmasına neden olabileceği sebebiyle Rasûlüllah'ın böyle bir ikazda bulunduğu zikredilmektedir.¹⁶ Kılâde kelimesinin vezni bulunan fiâle (فِعَالَةٌ) ile fiâl (فِعَالٌ) kalıplarının kendine mahsus anlamları bulunmaktadır. Fiâl veznindeki isimler إمَام (şâkul), رِكَاب (üzengi), حِزَام (kayış) kelimelerinde olduğu gibi bir şeyin kendisiyle yapıldığı aletleri ifade eder. Fiâle veznindeki isimler ise اللِّفَافَةُ (sargı, bandaj), العِمَامَةُ (sarık) ve القَلَادَةُ (gerdanlık) kelimelerindeki gibi bir şeyi saran ve kuşatan eşyayı ifade eder. Aynı vezin mastar olduğunda ise kitâbet/kâtip (الكَتَابَةُ), imâret/emir (الإِمَارَةُ), hilâfet/halife (الْخِلَافَةُ), vilâyet/vali (الْوِلَايَةُ) kelimelerinde olduğu gibi bir mesleğe işaret eder.¹⁷

Çalışma konusu ettiğimiz *kılâde* uygulaması deri, ip, ağaç kabuğu, erzak çantası sapı, nal gibi şeylerle yapılan gerdanlıkları, Kâbe'ye hediye edilen hayvanların boyunlarına takmak suretiyle onları nişanlamaktan ibarettir. Bu uygulamaya *taklîd*/تَقْلِيدٌ, hayvanın boynuna bağlanan seye *kılâde*/القَلَادَةُ (cemi: kalâid/القَلَائِدُ), kılâdeli hayvanlara da *mukalled*/مُقَلَّدٌ denir. Kılâdesi bulunan hayvanlar gasp, talan ve yağmadan emin bir şekilde Kâbe'ye ulaşırdı.¹⁸

Kald kökünün ifade ettiği manalardan biri de 'pay' manasıdır. Ancak kelimenin kaynaklarda daha çok su payını ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Su payı, suyu kullanım günü yahut nöbetini ifade etmektedir. Bu şekildeki bir kullanım, kald kelimesinin çevreleme manasından uzak değildir. Zira suyu kullanma nöbeti diğer günleri dolaşarak kişinin suyu kullanabileceği güne gelmektedir. Benzer şekilde hastaya humma nöbetinin (dört günde bir) gelmesi de aynı kelime ile ifade edilir. Muntazam aralıklarla (periyodik) yağan yağmur için de aynı kelime kullanılır. Kelimenin pay manası أَعْطَيْتُهُ قَلْدًا أَمْرِي "payıma düşen işimi ona havale ettim" kullanımında da ortaya çıkmaktadır.¹⁹

Kelime mecaz yoluyla 'işin tevdi edilmesi' manasında da kullanılmaktadır (قَلْدَ الْعَمَلِ). Bu mana işin, sanki bir kolye gibi başkasının boynuna asılması, boynuna borç kılınması itibariyledir. Bir işin vazife olarak üstlenilmesi de tekâlde/تَكَلَّدَ fiili ile ifade edilir. Buradan hareketle kişinin üzerine vazife olan işler mekâlîd/المَعَالِيدُ şeklinde isimlendirilmiştir. Kılıç taşıma vazifesini ifade eden kılıç kuşanma da tekâlüd ile ifade edilir. Kılıç cümlesindeki kalâid kelimesi ise "kişiyi rehlin alan ihsanlar" manasına gelmektedir.²⁰ Fıkıh terimi olarak 'bir âlimin görüşünü delilsiz kabul ederek uyma' anlamındaki *taklîd* kullanımı ise kişinin (mukallid) kendi işini/mesuliyetini âlimin boynuna asması, ona tevdi etmesinden hareketledir. Böylece mukallidin ameli, taklîd ettiği kişinin ameli ile benzer hale gelir. Türkçede bir kişi yahut eşyanın taklit edilmesinin benzemek, benzer olmak manası da buradan hareketledir. Kelimenin kuşatma manasını mecazen yansıtan kullanımlarına da rastlanmaktadır. قَلَائِدُ مُقَلَّدَاتِ التَّبَعْرِ yahut قَلَائِدُ التَّبَعْرِ eskimeyip zamana meydan okuyarak manası tüm zamanları kuşatan şiiirlere denir. أَقْلَوْدُهُ cümlesi ise "onu uyku kapladı (uyku bastı)" demektir.²¹

¹⁶ Araplar atların kiriş ile taklîdinin nazar gibi şeylere mani olduğuna inanmaktaydılar. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kiriş ile taklîdinden nehyetmesinin, Arapların kiriş nazarlık gibi telakki etmelerinden kaynaklandığı da zikredilmektedir. Yine evtârın kan ve kan davası manasına gelen vitr kelimesinin cemisi olduğu, dolayısıyla Hz. Peygamber'in atları oç, kan davası sebebiyle değil müslümanları müdafaa etmek ve din düşmanlarını alt etmek gayesiyle yetiştirilmesini kastettiği de ifade edilmiştir. Bk. İbnü'l-Esîr el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, nşr. Ali b. Hasan el-Halebî (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000), 767.

¹⁷ Zebîdî, "Kld", 9: 67-68.

¹⁸ Halil b. Ahmed, "Kld", 3: 423; Ezherî, "Kld", 9: 32; İbn Fâris, "Kld", 5: 19; İbn Manzûr, "Kld", 41: 3718; Feyyûmî, "Kılâde", 2: 512.

¹⁹ Ezherî, "Kld", 9: 33-34; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, "Kld", *Esâsü'l-belâga*, nşr. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 2: 96; İbn Manzûr, "Kld", 41: 3718-3719.

²⁰ Halil b. Ahmed, "Kld", 3: 422-423; Ezherî, "Kld", 9: 32-34; Zemahşerî, "Kld", 2: 96-97; Feyyûmî, "Kılâde", 2: 512-513; Zebîdî, "Kld", 9: 68.

²¹ Fîrûzâbâdî, "Kld", 312; İbn Manzûr, "Kld", 41: 3718. Taklîd kelimesinin ıstılâhî anlamı için bk. Eyyûp Said Kaya, "Taklid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 461-462.

2. CAHİLİYE DÖNEMİNDE KALÂİD UYGULAMASI

İslâm öncesi dönemde Araplar Allah'a takarrübe vesile addettikleri hayvan kurbanını Kâbe'yi ziyaretin bir parçası addederlerdi. Uzak diyarlardan Kâbe'ye sevk edilen kurbanlar boğazlanır ve kanları Kâbe'ye sürülürdü. İslâmî dönemde de kurbanların kanını Kâbe'ye sürmeye kalkışanlar üzerine inen el-Hacc 22/37. âyeti bu âdete telmihte bulunmaktadır: لَنْ يَبَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَائُهَا وَلَكِنْ يَبَالَهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ "Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır." Kâbe'ye (yahut put-hanelere) bağışlanan semiz deve ve inek cinsi hayvanlara *bedene/bedene* (cemi: *büdn/büdn*) denirdi. el-Hacc 22/36. âyette bu tür kurbanlara işaret edilmektedir: وَالَّذِينَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا الْخَيْرُ "Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır." Doğrudan Allah'ın malı olarak addedilen bu hayvanları kimse yağmalayamazdı. Kurbanlıklar ihtiyaç miktarınca boğazlanır fakirlere dağıtıldı. Kâbe ziyaretçilerinin de bu kurban etleriyle ağırlıkları bilinmektedir. İhtiyaç fazlası kurbanlıklar ise Kâbe adına canlı olarak muhafaza edilmekteydi.²²

Allah'a takarrüp kastıyla Kâbe'ye bağışlanan hayvanlardan (*hedy*), kurbanlık olduklarını ihsas etmek için nişanlananlarına ise *kılâde*/القلادة (cemi: *kalâid/القلايد*) denirdi. Esasında kılâde bunlara asılan muhtelif gerdanlık/kolyelerin adıdır. Gerdanlıktan hareketle gerdanlığın asılı olduğu hayvanlar da bu şekilde isimlendirilmiştir. Canlı olarak muhafaza edilen söz konusu hayvanların Kâbe'ye hediye edildiğinin (Allah'ın malı olduğunun) en önemli göstergesi boynuna asılı gerdanlık olduğu için *kılâde* kelimesi, kılâdenin asılı olduğu hayvanı ifade etmektedir. Kılâdesi bulunmayan veya çıkarılan her türlü hedy insanların hususi malı zannedileceği için talana açıldı. Nitekim cahiliyede bazı Arapların Beytullah'a hediye edilen mukalled hayvanların kılâdelerini çözerek yağmaladıkları bilinmektedir.²³

Cahiliye dönemindeki kılâde uygulamasının bir vechesi de seyrüsefer esnasında can ve mal güvenliğinin tesis edilmesine matuftu. Çünkü ziyaret maksadıyla Kâbe'ye gitmek üzere yola çıkanların bu niyetlerini gösteren bir nişaneyi, gasp ve çapulculara karşı izhar etmeleri gerekmektedir. Evet, Arapların mütareke halinde buldukları haram aylarda tüm seyahatler zaten güven içerisinde yapılmaktaydı. Ancak haram aylar girmeden yola çıkanlarla haram aylar geçince evine dönmek isteyenlerin seyahat güvenliği bulunmuyordu. Aynı durum senenin sair vakitlerinde umre maksadıyla Kâbe'ye gidecekler için de geçerliydi. İşte Arap kabilelerinin can ve mal tasallutundan masun olmak amacıyla geliş ve dönüş yolunda ziyaretçiler, muhtelif eşyalardan mamul kılâdeleri kullanarak hem kendileri hem de hayvanları için önemli bir dokunulmazlık elde ederlerdi. Bu kılâdeler anlamını, Arapların Kâbe ve onun ziyaretçilerine duydukları hürmetten almaktaydı. Kılâdeler insanların Allah'ın misafiri, hayvanların ise Allah'ın malı olduklarını ihsasa müteveccih.²⁴ Allah'ın malı addedilen mukalled bir devenin,

²² İbn Habîb, *Muhabber*, 319; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 14: 402; Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 210. İslâm, kesim zamanlarına kadar bedenelerden istifade etmeyi el-Hacc 22/37. âyetin "Sizin için onlarda hayır vardır" kısmı ile helal kılmaktadır. Bk. Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4: 26. Öte yandan Hz. Peygamber'in hacca hedyi ile birlikte giden kişilerin hac nihayete erene kadar ihramdan çıkmayacaklarını ifade etmesi ve kendisinin de hacımı bitirip hedyini boğazlamadan ihramdan çıkmaması, İslâm'da hedylerin uzun süre Kâbe adına muhafaza edilmediklerini göstermektedir. Hz. Peygamber'in yüz deveyi hedy olarak Kâbe'ye bağışlayıp etlerinin, derilerinin ve cilâllerinin taksimi için Hz. Ali'yi vazifelendirdiği bilinmektedir. Bk. Buhârî, "Hacc", 104, 122.

²³ Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 209-210. Bununla birlikte Kâbe'ye vasıl olan insan ve hayvanların 'mukatta'/المقطع' denilen bir mevkiye kılâdelerinin kesilerek çıkarıldığı da rivayet edilmiştir. Bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1: 321. Bir hayvanın Kâbe'ye bağışlanmış olduğunun diğer bir göstergesine el-Mâide 5/2. âyetin baş kısmındaki شَعَائِر kelimesi ile işaret edildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Buna göre zikri geçen kelime hörgücünden kan akıtılmak suretiyle iş'âr edilen (işaret konulan/معلم) deve ve sığırı ifade etmektedir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 257, 259.

²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Muessestetü't-Tarîhi'l-Arabî, 2002), 1: 449; Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2: 149; Abdülhak b. Gâlib b. Atiyye

dişlerini kamaştırın ve öksürüğe boğan kad(a)b (القَضْبُ/القَضْبُ) adlı nebattan yemesine dahi mani olunmazdı. Yine Beytullah'a hediye edilen hayvanlara yol boyunca veya Kâbe'ye ulaştıktan sonra sahibi de dâhil olmak üzere hiç kimse binemezdi. Hz. Peygamber bir defasında Kâbe'ye mukalled deve (bedene) sevk eden birini görüp ona "Hayvana bin (de git)!" demiş, o kişi de "Yâ Rasûlallah! Bedene bu!" diyerek binmekten imtina etmişti (Buhârî, "Hacc", 103; Müslim, "Hacc", 372).²⁵

Kılâdenin sağladığı emniyetten *Harem*'de mukim olanlar da istifade edebilmekteydi. Zira Harem ehli, Allah'ın ehli addedilmekte ve böylece gasp, yağma, çapul gibi şeylerden emin bulunmaktaydı (bk. el-Bakara 2/126, Âl-i İmrân 3/97, el-Kasas 28/57, el-Ankebût 29/67, Kureyş 106/4). Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) Harem ehlinde olanların kılâde kullanmak suretiyle gitmek istedikleri yere haram aylar dışında da güven içerisinde ulaştıklarını kaydetmektedir.²⁶ Bu bilgidен, taklîd ile elde edilen dokunulmazlığın hac yahut umre amaçlı olanların dışındaki seyahatlerde de söz konusu olduğu ancak bundan sadece Harem sakinlerinin istifade ettiği anlaşılmaktadır.²⁷ Kur'an'da yer alan iki kalâid kelimesinin (el-Mâide 5/2, 97) her ikisinin de Kâbe bağlamında zikredilmesi, kılâdelerin Kâbe ziyaretçilerine güven sağlamanın yanı sıra Harem'de meskûn olma gibi Kâbe ile iltisakı/alakası bulunan kişilere de güven sağladığını göstermektedir.²⁸

Kılâdeyi yola çıkan kişinin kendi boynuna yahut hayvanının (hedy, binek) boynuna taktığı hususunda rivayetler çeşitlenmektedir. Mücâhid (ö. 103/721) kılâdelerin insan yahut hayvanların boynuna takıldığını belirtmiş ancak yol boyunca kılâdeyi hangisinin taktığına yönelik bir açıklama yapmamıştır. Süddî'nin (ö. 128/746) rivayetinde ise kişinin hem kendisini hem de hayvanını (bineğini) taklîdde bulunduğuna dair bir sarahat vardır. Rivayet Kâbe'den dönüşü tarif ettiği için taklîdin hedy değil bineğe yapıldığı zikredilmiştir. İbn Âşûr (ö. 1394/1973) ise kılâdenin geliş yolunda hedyin, dönüş yolunda ise kişinin boynuna takıldığını ifade etmektedir.²⁹

Kılâdeler Kâbe'yi ziyaret için yola çıktığını ihlas ettiği kadar Kâbe'yi ziyaretten döndüğünü de ihlas etmekteydi. Kaynaklar Arapların geliş ve dönüş yollarında farklı kılâde çeşitlerini kullandıklarından bahsetmektedir. Katâde'den (ö. 118/736) gelen şaz bir rivayet istisna edildiğinde, haram ayların dışına tesadüf eden vakitlerde evlerine gitmek için

el-Endelüsi, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, nşr. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 2: 244. Ferrâ, taklîdi Arapların haram aylar dışında gerçekleştirdikleri bilumum seyahatler için söz konusu etmektedir. Bk. Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meani'l-Kur'an* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983), 1: 299.

²⁵ Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Zemenin, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, nşr. Hüseyin b. Ukkâşe (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2002), 2: 48; Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 210. Kad(a)b (*Cadaba rotundifolia*) hakkındaki bilgi için bk. Ahmed Said Kuşâş, *en-Nebât fi Cibâli's-Serât ve'l-Hicâz* (Medine: Matbaatü Seravât, 1427), 1: 442-443.

²⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 1: 449; Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, nşr. Yasir b. İbrahim (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 2: 7, 69; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 2: 147. Ayrıca bk. Âlûsî, *Bilûgu'l-ereb*, 3: 386.

²⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 1: 507; İbn Ebî Hâtim Abdurrahman b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1997), 4: 1215. Bu bağlamda Semîn el-Halebî'nin kılâde uygulamasında sadece Harem sakinlerini zikretmesi dikkat çekicidir. Bk. Semîn el-Halebî, "Klîd", 3: 332.

²⁸ Şehr-i Haram, hedy ve kalâidin Kâbe'ye müteallik uygulamalar olduğu hakkında bk. Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîl*, 7: 536.

²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 28; İbn Âşûr, *Tahrîr*, 6: 82. Kurtubî de kılâdenin hayvanlara asıldığını ifade etmektedir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 259.

84 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

Mekke'den yola çıkan ziyaretçilerin Harem nebatatı ile taklîdde buldukları hususunda rivayetler birleşmektedir. Dönüş yolundaki bu klâde semur,³⁰ izhir³¹ yahut Mekke'ye ait herhangi bir endemik bitki kullanılarak yapılmaktaydı. Muhtelif diyarlardan Kâbe'yi ziyarete gelenler ise kıl yahut yün iplerden örülmüş klâdeleri kullanmaktaydılar. Katâde'nin rivayetinde ise söz konusu klâdeler geliş ve dönüş istikametlerinde bunun tam tersi bir şekilde belirtilmektedir.³² Bunlardan başka olarak nal, erzak çantası sapı gibi şeylerle de hayvanların taklîd edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Nal yahut bitkilerden yapılan klâdeler, bunların ip yahut muhtelif şeylerle boyna asılmasından ibaretti. Ağaç kabuklarının kullanıldığı klâdeler ise kabuğa açılan delikten ipin geçirilmesi suretiyle yapılmaktaydı. Bununla birlikte semur ağacının şerit halinde soyulabilen kabukları ile izhir bitkisinin ince uzun yapraklarının halka/örgü yapmaya müsait olduğu dikkate alındığında nebatattan yapılan klâdelerin çelenk suretinde de imal edildiği söylenebilir. Bazı İngilizce kaynaklarda da kelimenin, çelenk manasına gelen "garland" kelimesi ile tercüme edildiği görülmektedir. Klâdeler insanların boyuna hayvanların ise boyun yahut hörgüçlerine asılmaktaydı.³³

Hedy ve kalâid Harem halkının geçinmesinde önemli bir yere sahipti. Kâbe'ye ulaşan kurbanlıklar boğazlanarak fukaraya taksim edilirdi. Kurbanlıklar sadece fakirler için değil Beytullah'ı ziyarete gelen tüm misafirler ve Harem'de mukîm olanlar için de bir maişet kaynağı idi. Ziyaretçilere hayvan temin eden celepler, kurbanlıklarla kendilerine maişet kapısı

³⁰ Semur/السَّمُر (Acacia tortilis) küçük yaprakları, sivri kısa dikenleri, sarımtırak çiçekleri ve yenebilen küçük meyveleri olan akasyagillerden bir çöl ağacıdır. Toprağın hemen üstünden yahut daha yukarıdan çatallanmaya başlayan düzensiz dalları ağacın tepesinde aynı hizaya kadar uzar. Bu da 12 metreye kadar uzayabilen ağacın ters üçgen şeklinde bir görünümüne sahip olmasına ve şemsiye vazifesi görerek büyük gölgelikler oluşturmaya sebep olur. el-Fetih 48/18. âyette geçen ve Bey'atü'r-Ridvân'ın altında yapıldığı ağacın, semur olduğu zikredilmektedir. Hz. Musa'nın altında gölgelendiği ağaç ile vahyi aldığı ağacın da semur olduğu rivayet edilmiştir. Semur, çölün sert şartlarına dayanıklı olup derin kökleri kumsal arazide tutunmasını ve suya ulaşmasını sağlar. Her mevsim yeşil kalabilen yapraklarının yanı sıra kıymetli bir ahşap kaynağı olan semur, yerel halk ve hayvanları için büyük bir önemi haizdir. Bölge bazında ahşap bakımından bu sınıfta semurdan daha iyisi yoktur. Evvelden meskûn mahallerdeki evlerin çatılarında semurun kullanıldığı bilinmektedir. Semurdan elde edilen odunlar uzun süre yanan ve az duman çıkaran bir vasfı haizdir. Bk. İbn Manzûr, "Smr", 23: 2092; Ali b. Muhammed el-Hâzin el-Bağdâdî, *Tefsîru'l-Hâzin - Lübâbu't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*, nşr. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 4: 159-160; el-Hey'etü'l-ulyâ li tatvîri medîneti'r-Riyâd, *Delîlü'n-nebâtât bi muntakati'r-Riyâd* (Riyâd: y.y., 1435/2014), 34; Ahmed Said Kuşâş, *en-Nebât fi Cibâli's-Serât ve'l-Hicâz* (Medine: Matbaatü Seravât, 1427), 1: 479-487.

³¹ İzhir/الإِزْخِر (Cymbopogon schoenanthus) güzel kokulu, uzun ve kalınca yeşil yaprakları olan bir dağ otu olup semur ve diğer ağaç dallarından yapılan çatıların üzerini örtmede kullanılırdı. Hz. Peygamber sökülmesi yasak olan Mekke nebatatından izhiri hariç tutmuştur. Bitkinin adı tefhim ile الإِزْخِر şeklinde de telaffuz edilmektedir. Bk. Nesâî, "Menâsikü'l-Hacc", 120; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9: 9-10; Celaleddin es-Suyûtî Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Kahire: Merkezu Hecr li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 2003), 5: 543; İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, 30; Ahmed Said Kuşâş, *en-Nebât fi Cibâli's-Serât ve'l-Hicâz*, 2: 359-361.

³² Mukâtil, *Tefsîr*, 1: 449; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 299; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 27-28; İbn Âşûr, *Tahrîr*, 6: 82; Vâhidî, *Vasît*, 2: 149.

³³ Ebubekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1992), 3: 292; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 259; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 2: 191-192; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2: 20; İbn Âşûr, *Tahrîr*, 6: 82; Gerald R. Hawting, "Ka'ba", *Encyclopaedia of the Qur'an* (Leiden: Brill, 2003), 3: 76; Muhammad Taqî-ud-Dîn Al-Hilâlî - Muhammad Muhsin Khân, Translation of the Meanings of the Noble Qur'an in the English Language (Madinah: King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur'an, ts.), 141. Hz. Peygamber Kâbe'ye sevk ettiği hedyini nal ile taklîd etmiştir. Bk. Buhârî, "Hacc", 112. İbn Âşûr kullanılmış klâdelerden fakirler için ayakkabı/terlik imal edildiğini ayrıca klâdelerin mensucat malzemesi olarak da kullanıldığını zikretmektedir. Yine Mekke fukarasının develerin arka tarafına örtülen bezlerden (cîlâl) de gömlek ve peştamal yaptıklarını kaydetmektedir. Bk. İbn Âşûr, *Tahrîr*, 6: 82-83, 7: 58.

edinmekte ayrıca Kâbe'ye ürün arzının/sevkiyatının önemli bir kaynağı haline gelmekteydi. Kurbanlıklar ve kurbanlıkla alakalı tüm şeyler, bunları arz ve talep eden tarafların *kıyâm* yani ayakta durması bakımından önem arz etmekteydi.³⁴ Kılâdelerin asılı olduğu hayvanların Mekke halkına sağladığı katkının yanı sıra kılâdelerin bizzat kendisi de bir takım faydaları haizdi. Boğazlandıktan sonra eti fakirlere dağıtılan kurbanların derileri, örtüleri, eyer ve yular takımları ile kılâdeleri değerlendirilirdi. Mekkelilerin kılâdelerden fakirler için ayakkabı/terlik, develerin (büdn) arka tarafını örten kumaşlardan (cilâl/الجلال) ise gömlek ve peştamal yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca kıl ve yünden mamul kılâdeler de mensucat için kullanılırdı. Bu sebeple bazı müfessirler âyette kalâide hürmetsizliğin nehyedilmesini bizzat gerdanlıklar ile ilişkilendirmiş ve kılâdelerin zayı edilmesinin Hz. İbrahim vasıtasıyla Allah Teâlâ'nın davetine (İbrahim 14/37) icabet eden Harem sakinlerinin maslahatına (kılâde malzemeleriyle kullanım eşyası yapmalarına) ket vurma olacağını ifade etmişlerdir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Ebû Ali el-Cübbâî'den (ö. 303/915) gelen bir rivayete göre kıymeti haiz kılâdeler tasadduka konu olurdu.³⁵

Cahiliyedeki kılâde uygulamasına dair bazı bilgileri hadîs-i şerîflerden edinmekteyiz. Söz gelimi Hz. Peygamber'in hastalanan mukalled bir hedy hakkındaki emirleri, cahiliye döneminde de aynı yahut benzer bir uygulamanın yapıldığı şeklinde okunabilir. Buna göre; yolda hastalanan mukalled hedy hemen boğazlanır ve kılâdesi kanına batırılarak başkalarının görülebilecek bir şekilde hayvanın üzerine konurdu. Böylece kılâdesinden hedy olduğu anlaşılan hayvan muhtaç kişiler tarafından alınabilirdi. Bu hayvandan sahibi, sevk edicisi yahut içinde bulunduğu kafileden herhangi biri yiyemezdi. Kâbe'ye ulaşan hedylerin etlerinden sahiplerinin yiyebileceği sarahaten ifade edildiği halde (el-Hacc 22/36) yolda boğazlanan hedyin etinden sahibinin ve kafiledeliklerin yiyememesi, hedyin Kâbe'ye varmadan evvel boğazlanmasına mani olmaya müteallik bir teamül yahut hüküm olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Rasûl-i Ekrem'in gerek hac gerekse umre niyetiyle hedyini, Hz. Aişe tarafından eğriyen yün ipe astığı iki nal ile taklîd ettiği, kendisi gitmese de Hz. Ebubekir'in kafilesiyle deve yahut davar olarak Kâbe'ye hedy gönderdiği bilinmektedir. Yine Rasûlullah'ın, hörgüçlerinin sağ yanlarını hafiften kanatmak suretiyle kurbanlık develerini iş'âr ettiği de zikredilmektedir.³⁶

3. KUR'ÂN'DA KALÂİD

Kur'an-ı Kerim'de *kalâid* kelimesi iki kere zikredilmektedir. Bunlardan ilki el-Mâide 5/2. ayette, diğeri ise yine aynı sûrenin 97. âyetindedir. el-Mâide 5/2. âyet şu şekildedir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ النَّبِيِّ الْحَرَامِ بَيْنْتُمْ فَضَلُّوا مِنْ رَبِّهِمْ وَرَضُوا وَإِنِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرُ مِنْكُمْ شَيْءٌ قَوْمٌ أَنْ صَدُّوا عَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبُرِّ وَالنَّفْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ "Ey iman edenler! Allah'ın şe'âiri, seher-i haram, hedy, *kalâid* ve Rablerinin fazl u rızasını arzularak Beyt-i Haram'a yönelenlere hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sevk etmesin! İyilik ve takvâda yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının; çünkü Allah'ın cezası çetindir."

Kalâid kelimesinin zikredildiği diğer âyet el-Mâide 5/97 ise şu şekildedir: جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْيَتِيمَ النَّبِيِّتِ الْحَرَامِ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشُّهُرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ ذَلِكَ لِيُعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "Allah Kâbe/Beyt-i Haram'ı, haram ay(lar)ı, kurbanlıkları ve *kalâid* insanlar için ayakta

³⁴ Sem'ânî, *Tefsîr*, 2: 69; Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 6: 307; el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr* (Bûlâk: el-Matbaatü Bûlâk, 1285/1868), 1: 399; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947), 6: 125; İbn Âşûr, *Tahrîr*, 7: 58.

³⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6: 53; İbn Âşûr, *Tahrîr*, 6: 82-83, 7: 58. Hz. Peygamber boğazlanan büdnlerin cilâllerinin ve derilerinin tasadduk edilmesini emretmiştir. Bk. Buhârî, "Hacc", 113; Müslim, "Hacc", 348-349.

³⁶ Bk. Buhârî, "Hacc", 106-111; Müslim, "Hacc", 205, 359, 362-367, 377. Bunca sahih rivayet ve uygulama dikkate alındığında İbn Cüreyc'den nakledilen "İslâm gelince Rasûlullah kalâidi terk etti." şeklindeki bilginin hilaf-ı hakikat olduğu anlaşılmalıdır. Bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1: 397.

86 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid
kalma (kalkınma) sebebi kıldı. Tüm bunlar şunu bilmeniz içindir ki Allah göklerdekini, yerdekini bilir ve Allah her şeyi en iyi bilendir.”

İki âyette de *kalâid* kelimesi, *haram ay* (الشَّهْرُ الْحَرَامُ) ve *hedy* (الْهَدْيُ) ile birlikte kullanılmakta *Beyt-i Haram* (الْبَيْتُ الْحَرَامُ) yani *Kâbe* (الكَعْبَةُ) bağlamında zikredilmektedir.³⁷ İkinci âyette *Kâbe/Beyt-i Haram, haram ay(lar), hedy* ve *kalâid*ın insanlar için kıyâm (قِيَامًا) kılındığı söz konusu edilmektedir. Kıyâm, cülûs (oturma) kelimesinin zıttı olup Kur'an'da kalkmak, dikilmek, dinlemek manalarında kullanılmaktadır (Âl-i İmrân 3/191, en-Nisâ 4/103, el-Furkân 25/64, ez-Zümer 39/68 ve ez-Zâriyât 51/45). Ancak sadedinde bulunduğumuz âyetteki kıyâm tabiri, kelimenin 'kendisiyle ayakta durulan şey' anlamından hareketle geçim/maîşet kaynağı, insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını görerek onları ayağa kaldırma, ayakta tutma ve hayatlarını idame ettirme manalarını ifade etmektedir.³⁸ Benzer bir mana وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا "Allah'ın sizin için geçim kaynağı kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin." (en-Nisâ 4/5) âyetinde de görülmektedir. Dolayısıyla el-Mâide 5/97. âyette, Allah'ın *Kâbe/Beyt-i Haram, haram ay(lar), hedy* ve *kılâdeleri* insanlar için geçim kaynağı, kalkınma vesilesi kıldığından bahsedilmektedir. Kâbe'nin gerek orada yaşayan gerekse ticaret sebebiyle oraya gelenlerin geçimi için bir vesile olması, Hz. İbrahim'in duasında da yer almaktadır: "Ey Rabbimiz! Neslimden bir kısmını senin Beyt-i Muharrem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı ikame etsinler diye (böyle yaptım). Artık sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve ürünlerinden bunları rızıklandır! Umulur ki bu nimetlere şükrederler." (İbrahim 14/37. Ayrıca bk. el-Bakara 2/126) Öte yandan hac ibadetinin söz konusu edildiği âyetlerde zikredilen *fazl*/فَضْلُ kelimesi de evveleminde kişiyi ayakta tutan rızık, maîşet ve ticarete müteallik faaliyetleri ifade etmektedir (el-Bakara 2/198, el-Mâide 5/2, et-Tevbe 9/28).³⁹ Mekke iklim ve toprak yapısı bakımından ziraata elverişsiz olduğundan orada ikamet edenlerin ihtiyaçlarını karşılaması, diğer memleketlerden insanların oraya gelip ürünlerini pazarlamalarına mütevakkıftı.

³⁷ Kâbe ve bulunduğu bölgenin gökler ve yer yaratıldığından beri haram kılınmış olmasından hareketle hem Kâbe (Beyt-i Haram) hem de etrafı (Mescid-i Haram, Mekke) 'haram' kelimesi ile tavsif edilir. Bu haramlık ora ve orada bulunan her bir şeyin (insan, hayvan, nebat) muhterem, hürmete layık olduğunu ifade etmektedir. Taberî, Hz. Peygamber'in Hz. İbrahim'in Mekke'yi haram/harem kıldığına yönelik sözlerini, Hz. Âdem'den beri devam eden tahrimiyetin Hz. İbrahim'in dili ile tekrar bulduğunun bir ifadesi olarak değerlendirmektedir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2: 542-543. Mekke'nin gökleri ve yer yaratıldığında haram kılındığına dair bir bilgi için bk. Müslim, "Hacc", 445. Beyt-i Haram'a, Kâbe/الكعبة denilmesinin sebebi ise, tümsek gibi yüksekçe bulunmasıdır. Kaval (fibula) kemiğinin ayak bileğinin yan tarafından çıkıntı yapan kısmına ka'b/الكعب (bk. el-Mâide 5/6) denilmesi de bu sebeptedir. Bk. Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân - Tefsîru's-Salebî*, nşr. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 2002), 4: 112. Ebû Hayyân Araçların Kâbe ismini Beytullah'ın dışındaki bazı yapılar için de kullanması sebebiyle âyette Beyt-i Harâm terkinin Kâbe'den bedel olarak getirildiğini ifade etmektedir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 4: 28. İbn Âşûr başka yapılara kâbe denilmesinin Kâbe-i Muazzama'ya benzemeleri sebebiyle olabileceğini ifade etmektedir. Bk. İbn Âşûr, *Tahrîr*, 7: 55.

³⁸ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 7: 535; Müfredat, "Kvm", 2: 538-539; Zemaşerî, *Keşşâf*, 2: 298; İbn Manzûr, "Kvm", 42: 3781. Benzer manayı yansıtan âyetler için bk. el-Hacc 22/28; el-Ankebût 29/67. Âyet-i kerîmedeki şehri haram, hedy ve kalâid'in Kâbe üzerine matuf olduğu ve جَعَلَ اللَّهُ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقِلَابَةَ جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا takdirinde bulunduğu ifade edilmiştir. Bk. Ahmed b. Yusuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fî ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, nşr. Ahmed Muhammed Harrâd (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 4: 433. Kıyâm (قِيَامًا) kelimesi, جَعَلَ fiilinin halk/icat yahut sayrûret manasında olmasına göre iki şekilde değerlendirilir. جَعَلَ fiili halk (خَلَقَ) manasına geldiğinde bir meful, sayrûret (صَيَّرَ) manasına geldiğinde iki mefule teaddi eder. Buna göre ilk takdirde kıyâm kelimesi hâl-i mukaddere, diğer takdirde ise ikinci meful olur. Bk. İbn Âşûr, *Tahrîr*, 7: 54.

³⁹ Bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1: 449; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1: 281; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 31, 42; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2: 7; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 7: 229; Hüseyin b. Mesûd el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî - Meâlimu't-tenzîl*, nşr. Muhammed Abdullah (Riyad: Dâru Tîbe, 1989), 1: 228, 3: 9; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 11: 132; İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad: Dâru Tîbe, 1999), 3: 10-11, 4: 131. Bağlamları farklı olmakla beraber 'fazl' kelimesinin söz konusu manaları yansıtan diğer kullanımları için bk. Âl-i İmrân 3/180, et-Tevbe 9/75-76, en-Nahl 16/14, el-İsrâ 17/66, en-Nûr 24/32-33, er-Rûm 30/46, Fâtır 35/12, el-Câsiye 45/12, el-Cum'a 62/10, el-Müzzemmil 73/20.

Bu bakımdan ziyaret ve ticaret maksadıyla Kâbe'ye gelenlerin ürünleriyle hayatlarını idame ettiren Mekkelilerin yaşamında Kâbe'nin mühim bir yeri vardı.⁴⁰ Kalâid ve takfîdle alakalı hususlara geçmeden evvel kalâid bağlamında zikredilen ve onunla yakın alakası bulunan *şe'âir*, *şehr-i haram* ve *hedy* tabirlerine değinmek yerinde olacaktır.

Şe'âir: Müfessirler bilmek, işaretlemek manasındaki ş'ar (شعر) kökünden müştak *şe'âir* (müfred: şe'îre/شعيرة veya şî'âre/شعارة) lafzını *menâsik* (المناسك) yahut kök manasını yansıtan *me'âlim* (المعالم) kelimesiyle karşılamışlar ve *şe'âir*'in hac ile umrenin kendisiyle kaim olan tüm unsurlarını ifade ettiğini zikretmişlerdir. Aslen 'kan', buradan hareketle de 'kurban' manasına gelen *nüsük* (النسك) kelimesinden müştak *menâsik* kelimesi (müfred: mensek/المنسك) zamanla tüm ibadet ve tâatleri ifade edecek şekilde anlam genişlemesine uğramıştır. Kelime ism-i mekân, ism-i zaman ve mastar kalıbında bulunması sebebiyle 'hac ve umreye müteallik ibadet mekânları, ibadet zamanları ve ibadetler' manasını yansıtmaktadır (Bk. el-Bakara 2/128, 200; el-Hacc 22/34, 67). Bu bakımdan âyette geçtiği haliyle لا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ demek "hac ve umrenin alametleri olan bilimum unsurlara hürmetsizlik etmeyin" demektir.⁴¹ *Şe'âir* kelimesinin Kur'an'daki diğer kullanımlarının da Kâbe ziyareti bağlamında zikredildiği görülmektedir. Kurbân olarak takdim edilen *büdn* ile Safâ-Merve tepelerinin *şe'âirullahtan* olduğu ifade edilmiştir (el-Bakara 2/158, el-Hacc 22/36). Yine Kâbe (Beyt)'nin tavaf edilmesi, orada namaz kılınması, insanların hacca gelip muhtelif menfaatlara kavuşmaları, kurbanlıkların Allah'ın adı ile kesilerek yoksul ve fakirlere dağıtılması bağlamında zikredilen *şe'âir* kelimesi de Kâbe ve onun ziyaret edilmesine müteallik unsurları ifade etmektedir (el-Hacc 22/26-32).⁴² Mâide sûresi âyeti iman edenlere hitap etmekte ve Arapların uygulayageldikleri *haram aylar*, *hedy* ve *kalâid* geleneğini devam ettirmeleri gerektiğini haber vermektedir. Aynı zamanda âyet, Arapların zikredilen hususlardaki gevşekliklerine de telmihte bulunmaktadır. Mukâtil b. Süleyman âyetin, haram aylarda baskınlara devam eden, Safâ-Merve tepelerinde sa'y yapmayan ve Arafat'taki vakfeyi terk eden hums Araplarının müslüman olanlarına eski adetlerine dönmeleri hususunda tembihle bulunduğunu ifade etmektedir.⁴³

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 106.

⁴¹ Mukâtil, *Tefsîr*; 1: 448; Halil b. Ahmed, "Ş'ar", 4: 218; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 22-24; Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 2: 6; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 291; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 254; Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdurrahman (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2: 113; Semîn el-Halebî, "Ş'ar", 2: 274; Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 200. Şe'âir kelimesinin menâsik gibi tüm taat u ibadeti ve hatta dinin tamamını karşılayacak şekildeki tevili için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 21-22; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2: 6. Şe'âirin işaret ettiği diğer manalar için bk. Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zadü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 2: 272. Nehhâs, Mücâhid'in Harem'i şe'âirden saymasına istinaden âyetin "Harem'de avlanmayı helal saymanın" manasına geleceğini söylemiştir. Bk. Ebû Cafer en-Nehhâs, *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Muhammed Ali es-Sabûnî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1988), 2: 250.

⁴² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4: 23. el-Bakara 2/198. âyette zikredilen ve hacıların Arafat'tan sonra toplandıkları Müzdelife'yi ifade eden 'meş'ar-i harâm (المشعر الحرام)' terkinde yer alan 'meş'ar' kelimesi de haccın şîârı, işaretlerinden birini ifade etmektedir. Ebû Ubeyde şe'âirullah tabirinin meş'âir (المشاعر) manasına geldiğini ve Safa-Merve gibi hac-umre ile alakalı hususları ifade ettiğini belirtmektedir. Bk. Ebû Ubeyde Mamer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Fuad Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.), 1: 146; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1: 229; Semîn el-Halebî, "Ş'ar", 2: 274.

⁴³ Mukâtil, *Tefsîr*; 1: 448. Ferrâ âyetin Safa-Merve tepelerini şe'âirden görmeyip tavaf etmeyenlerden bahsettiğini ve "Safa-Merve tavafının terkini helâl/meşru addetmeyin." manasına geldiğini ifade etmektedir. Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 298. Arapların mikat sınırlarını ihramsız geçmeleri de âyetin şümülüne girmektedir. Ebû Ali el-Cübbâî âyetteki şe'âir kelimesinin Hill ve Harem arasını tefrik için konulan işaretleri karşıladığı, şe'âire hürmetsizliğin de Harem içine ihramsız girilmesini ifade ettiği kanaatinde. Başka bir rivayete göre ise söz konusu âyetle Sekîf ve hums Arapları başta olmak üzere çoğu Arabın sa'y yapmalarına göndermede bulunmaktadır. Bk. Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîf*, 7: 225; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6: 53. Hums Arapları (ahmesîler) Kureys ve mütteliklerinden müteşekkil bulunmakta olup bu kimseler Kâbe'den devşirdikleri hürmete binaen kendilerini diğer Arapların fevkinde addederler ve bu farklılıklarını göstermek için bazı dini uygulamalara dindarlık adına muhalefet ederlerdi. Ahmesîlerin inanç ve kabullerine dair tafsili bilgi için bk. Recep Uslu, "Hums", *Türkiye*

88 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

Ebû Ubeyde (ö. 209/824) *şe'âir* lafzına farklı bir mana vererek kelimenin bir çeşit taklîd uygulamasını karşıladığını ifade etmektedir. Buna göre *şe'âir*; işaret koyma, ihsâs yoluyla bildirme (i'lâm) manasındaki *iş'ârdan* (الإشعار) gelmekte ve hörgücün sağ tarafının bıçak ile çizilerek kanatılması suretiyle *hedy* olduğu ihsas edilen hayvanlara denilmektedir. Mukalled hedylerin de *şe'âir* olarak tesmiye edildiği zikredilmektedir.⁴⁴ Fahrreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) matûf-mâtûfun aleyh arasında bir mugayeretin olması gerektiğinden hareketle *şe'âir* ve ona atfedilen *hedy'nin* farklı şeyler olduğunu ifade etmekte ve Ebû Ubeyde'nin yorumunu isabetli bulmamaktadır.⁴⁵ *Şe'âir*in deveyi; *hedy'nin* ise sığır, davar, elbise ve hediyeye konu olabilecek bilimum şeyleri ifade ettiğine dair bir bilgi de zikredilmektedir.⁴⁶ Hz. Peygamber bizzat sevk ettiği yahut Hz. Ebubekir ile gönderdiği hedylerini iş'âr etmiştir. Abdullah b. Ömer'in de Medine'den hedy gönderdiği ve hörgücünün sağ tarafına bıçakla çizik atıp kanını akıtmak suretiyle hedyini iş'âr ettiği bilinmektedir (Buhârî, "Hacc", 106, 108).⁴⁷

Fakîhler iş'ârın hörgücün sağ veya sol tarafına yapılabileceğini ifade etmişlerdir. İbn Ömer ve İmam Malik (ö. 179/795) sığırın hörgücünün bulunması durumunda iş'âr edilebileceğini belirtirler. İmam Şafii'ye (ö. 204/820) göre hörgücünün olup olmadığına bakılmaksızın sığır cinsi (bakarî) hayvanlar iş'âr edilir. Said b. Cübeyr'e (ö. 94/713) göre ise iş'âr edilmezler. Kurtubî (ö. 671/1273) de İbn Cübeyr'e iştirak etmekte, gerekçe olarak ise bakarî hayvanların hörgücünün bulunmamasını göstermektedir. Davar ise zayıflığından ötürü bu çeşit bir yaraya tahammül edemeyeceği için iş'âr edilmez. İmâm-ı Azam (ö. 150/767) iş'ârı bir çeşit müslê gibi değerlendirmiş ve hayvana eza vereceği sebebiyle iş'ârdan men etmiştir. İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), İmâm-ı Azam'ın bu kanaatini o dönemdeki iş'âr uygulamalarının hayvanın canını tehlikeye atacak boyutta olmasına bağlamıştır. Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre ise iş'âr, taklîd gibi bir çeşit ilam olup mekruh veya sünnet olarak anılamaz, mubah olduğu söylenebilir.⁴⁸

Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 364; Şevket Kotan, "Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu (1-3 Temmuz 2011)*, ed. Mevlüt Güngör (İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2011), 177-188.

⁴⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, 1: 146; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 7: 222-223; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 254. Zeccâc da benzer bir tefsiri tercih etmektedir. Bk. ez-Zeccâc İbrâhim b. es-Seri, *Meâni'l-Kur'an*, nşr. Abdülcelil Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2: 142. Bu bağlamda ş'âr kökünün akıldan öte hislerle bilemeyi ifade eden anlamı, iş'âr uygulamasının Arapların değer ve kabullerine müteveccih bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bk. Râgıb el-İsfahânî, "Ş'ar", 1: 345-346.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 11: 130.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 257. Büdn kelimesinin kaynaklarda deveyi ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Kur'an'da tek yerde geçen kelimenin (el-Hacc 22/36) bağlamı dikkate alındığında deveye tekabül ettiği söylenebilir. Ancak tefsirler büdn kelimesinin enâm-ı zebîha denilen dört sınıf hayvanı ifade ettiğini de kaydetmektedir. Bk. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4: 26. Kelimenin hadislerde deve veya büyükbaş hayvanları karşıladığı görülmektedir. Bk. Müslim, "Hacc", 350-357.

⁴⁷ Hudeybiye'de Kureys tarafından elçi olarak gönderilen Hıls/Huleys adındaki kişi, müslümanların iş'âr edilmiş develerini görünce onları Kâbe'den geri çevirmekten imtina etmiş ve elçilik vazifesinden vazgeçmiştir. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 4: 28.

⁴⁸ Bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdülmüttalib (b.y.: Dâru'l-Vefâ, 2001), 3: 564; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3: 8; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 255-256, 259; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 6: 420. İş'ârın ilim/hadis meclislerinde tartışma konusu edildiği anlaşılmaktadır. Bu tartışmalardan biri şu şekildedir: Vekî bir adama "Rasûlullah iş'âr yaptı. Buna rağmen Ebû Hanîfe iş'ârın müslê olduğunu söylüyor!" dedi. Adam, "İbrâhim en-Nehaî'den iş'ârın müslê olduğu rivayet edildi." deyince Vekî çok sinirlenmiş ve "Ben sana 'Rasûlullah dedi' diyorum, sen 'İbrâhim dedi' diyorsun! Sen hapsedilmeyi ve bu sözünden vazgeçinceye kadar hapisten çıkarılmamayı hak ediyorsun." demiştir. Bk. Tirmizî, "Hacc", 67. Ongole/Nelore (Nellore - Hindistan) gibi bazı sığır cinslerinin hörgüç/kamburu olduğu bilinmektedir. Bk. G.K. Gaur - S.N. Kaushik - R.C. Garg, "Ongole cattle status in India", *Animal Genetic Resources Information* 32 (2002): 27-34.

Şehr-i Haram: el-Mâide 5/2. âyette hürmet gösterilmesi gereken hususlardan biri de *haram* aydır. Müfred olarak zikredilen bu terkip (الشَّهْرُ الْحَرَامُ), *şehr* kelimesinin cins ifade eden lâm-ı tarîf ile muhallâ bulunması sebebiyle *eşhur-ı hurum/الأشهُرُ الْحُرُمُ* yani 'haram aylar' manasına gelmektedir.⁴⁹ Haram ayların adedinin dört olduğu âyet-i kerime ile sabittir (et-Tevbe 9/36). Bunlardan üçü (zilkade, zilhicce, muharrem) serdî (sıralı, peş peşe), biri ise (receb) ferdîdir.⁵⁰ Serdî haram aylar periyodu hacıların geliş ve dönüş yollarındaki seyahat, can ve mal güvenliğini temin etmektedir. *Zilhicce* (ذُو الْحِجَّةِ) adından da anlaşılacağı üzere hac ibadetinin yapıldığı aydır. *Zilkadenin* (ذُو الْقَعْدَةِ) tesmiyesi, Arapların o ayda savaş için ayaklanmayıp oturmaları; *muharrem'in* (الْمُحَرَّمِ) tesmiyesi ise bu ayda savaşın helal olmamasından hareketledir.⁵¹ Allah'ın ayı olarak da bilinen *receb* ayına gelince Arapların bu aya büyük hürmet gösterdikleri ve kendisinde kılıç sesi duyulmadığı için 'sağır' olarak sıfatlayıp *recebü'l-esam* (رَجَبُ الْأَصَمِّ) şeklinde ifade ettikleri bilinmektedir.⁵²

el-Mâide 5/2. âyetin ifade ettiği ilk mana haram aylarda savaşılmaması hususuna hürmet gösterilmesi, cahiliye döneminde de tanınan bu muvakkat mütarekenin devam ettirilmesidir. Nitekim "Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır." (el-Bakara 2/217) âyeti haram aylarda savaşmanın memnûyetini ikrar etmektedir. Öte yandan Mâide sûresi âyeti, müşriklerin *nesî* uygulamasına da telmihte bulunmaktadır. Nesî, hacci belli bir mevsime sabitlemek için şemsî takvimim fazla günlerini kamerî takvime ekleme yahut muharebe imkânı oluşturmak amacıyla haram olan bir ayı helal, helal olan bir ayı da haram tayin etme manasına gelmektedir. Cünâde b. Avf gibi bazıları, dilediği bir ayı haram, haram olan bir ayı da helal kılma salahiyetini kendilerinde görerek hac mevsiminde kurulan fuarlarda ayağa kalkar ve "Şunu bilin ki ben 'muharrem'i helal, 'safer'i haram

⁴⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2: 7; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2: 146; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 3: 434; Reşid Rıza, *Menâr*, 6: 125. Kalâid lafzının zikredildiği diğer âyet el-Mâide 5/97'de zikredilen *şehr-i haram* kullanımı ile de dört haram ayın kastedildiği hakkında bk. Vahidî, *et-Tefsîru'l-basîr*, 7: 538; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2: 243. Söz konusu âyetteki *şehr-i haramın* hac ibadetinin yapıldığı zilhicce ayı olduğu da ifade edilmektedir. Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 299; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2: 145; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 1: 478; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 7: 36. Ebussuûd el-Mâide 5/2 ve 97. âyetlerdeki 'şehr-i haram' tabiri ile hac ayı olan zilhiccenin kastedildiği kanaatindedir. Bk. Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîru Ebi's-Suûd - İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, nşr. Abdülkadir Ahmed Ata (Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadîse, ts.), 2: 5, 126. İbn Âşûr her iki âyetteki 'şehr-i haram' terkihi ile dört ayın kastedildiğini ifade etmekte, bu tabirin bazı aylara tahsisini doğru bulmamaktadır. Bk. İbn Âşûr, *Tahrîr*, 7: 58.

⁵⁰ Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3: 104; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 19. el-Mâide 5/2. âyette geçen *şehr-i harâm* tabiri ile receb veya zilkade ayının zikredildiğine dair bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 25; Nehhâs, *Meânî'l-Kur'an*, 2: 251; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2: 246. Şehr-i Harâm'ın zilkade olarak karşılanması bu ayın haram ayların ilki; receb olarak karşılanması ise Arapların zilkade, zilhicce ve muharreme ittifakla hürmet göstermelerine rağmen receb ayına hürmette ihtilaf etmeleri sebebiyle vurgu için olduğu ifade edilmektedir. Nitekim receb ayının receb-i Mudar (رَجَبُ مُضَرَ) olarak tesmiye edilip Mudar kabilesine nispet edilmesi, en önemli kolu Kureyş olan Mudar kabilesinin receb ayının hürmetini muhafaza etmesi sebebiyledir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 3: 434. Merâğî'ye göre âyetteki *şehr-i haram* ile maksat zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Bk. Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1946), 6: 44.

⁵¹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3: 309; İbn Manzûr, "Hrm", 10: 845, 41: 3686. Hicce (الْحِجَّة) kelimesi, hac ibadetinin senede bir defa yapılmasından hareketle 'sene' manasına da gelmektedir. Nitekim Hz. Musa'nın kayınpederinin (Hz. Şuayb) kızını, sekiz yahut on sene yanında ücretle çalışması karşılığında Hz. Musa'ya verdiği tahkiye eden kıssada sekiz sene, حَجَجَ ثَمَانِي حَجَجِ şeklinde ifade edilmiştir (el-Kasas 28/27). Bk. İbn Manzûr, "Hcc", 9: 779.

⁵² Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an*, 2: 210. Recebin 'Şehrullâh' (Allah'ın ayı) olarak isimlendirilmesi, 'Allah'ın âlinin ayı' yani 'ehl-i Harem'in ayı' olarak açıklanmıştır. Receb ayının bu şekilde tesmiye edilmesinde, onun diğer üç haram ay gibi addedilmesine telmih vardır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 8: 223; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 4: 29.

90 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid kıldım” gibi sözler sarf ederlerdi. Haram ayların yerlerini değiştirmek onları ihlâl (helâl kılmak) olacağından sadedinde bulunduğumuz âyetin nesîi de men ettiği ifade edilmiştir.⁵³

Hedy: *Hedy* (الهدى) kelimesinin müfredi *hedye* (هَدِيَّة) yahut *hediyye* (هَدِيَّة) olup bir bedel istenmeden verilen her bir şey *hedy* olarak isimlendirilir.⁵⁴ Allah Teâlâ'ya takarrüp maksadıyla ve sevabını umarak Beytullâh'a hediye edilen deve, sığır, davar yahut bunların dışındaki herhangi bir şeye *hedy* denir. Âyetteki وَلَا الْهَدْيُ ifadesi “Hediye hürmetsizlik etmeyin/hedyin hürmetini helal addetmeyin” veya “hedy ile onun hediye edildiği mekân (Kâbe) arasına girmeyin, hediyeler mahilline (مَحَلِّ - varacağı yere) ulaşınca kadar onlara ilişmeyin” manasına gelmektedir. Hediyeler boğazlanmak maksadıyla Kâbe'ye sevk edilirdi. Hedy kelimesinin zikredildiği diğer âyetlerde hedyin Kâbe'ye ulaşmasından bahsedilmektedir (el-Bakara 2/196, el-Mâide 5/95, el-Fetih 48/25). İbn Abbas (ö. 68/687) hedy kelimesinin Kâbe'ye bağışlanmakla birlikte taklid edilmemiş hayvanlara itlak edildiğini zikretmektedir. Taklîdin özellikle haram ayların gayrısına tesadüf eden günlerde hayvanın hedy olduğunun ihsâsına müteveccih bir uygulama olduğu göz önünde bulundurulduğunda, haram aylar içinde Kâbe'ye sevk edilen hayvanların taklîdine lüzum olmadığı söylenebilir. Ancak ilave bir hürmet/dokunulmazlık elde etmek için Arapların haram aylar içerisinde de hediyelerini taklîd ettikleri bilinmektedir. Cahiliye döneminde hedyi takdim eden kişi onun etinden yemez, ziyaretçilerle muhtaçlara yedirirdi.⁵⁵

Ekser ulemaya göre *hedy*, boğazlanacak bir hayvandan olabileceği gibi tasadduka konu olabilecek bilimum şeylerden de olabilir. Bu mana Rasûlullah'ın Cuma namazına erken gidilmesini tavsiye eden hadis-i şeriflerinde de ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Cuma günü olunca melekler mescidin kapısında durur ve gelenleri sırayla yazarlar. İlk gelen(ler)in misali bir deveyi hedyeden (hedy olarak Kâbe'ye gönderen) gibidir. Sonrakiler bir sığır hedyeden gibidir. Sonrakiler bir koç, sonrakiler bir tavuk ve sonrakiler de bir yumurta (hedyeden gibidir). İmam (minbere) çıkınca melekler sahifelerini dürer ve zikri dinlerler.” (Buhârî, “Cum'a”, 31) Hadiste yumurtanın hedy olarak ifade edilmesi, onun sadaka

⁵³ Mukâtil, *Tefsîr*, 1: 448-449; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 299; İbn Habîb, *Muhabber*, 156-157; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1: 275-276; Cevad Ali, *Mufasssal*, 8: 488-493. Haram ve helal ayları alt üst eden nesîi uygulamasına et-Tevbe 9/37. âyette değinilmektedir. Vedâ Haccı'nda Rasûlullah ayların, Allah'ın semâvât u arzı yarattığındaki hali üzerine tetabuk ettiğini ifade etmiştir. Bk. Buhârî, “Megâzî”, 77. Ebussuûd âyette iman edenlere hitap edilmesi bakımından nesîi'nin değil haram ayda savaşmanın kasdedildiğine dair tefsirin daha doğru olacağı kanaatinindedir. Ebussuûd, *İrşâd*, 2: 5.

⁵⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 2: 142; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîf*, 7: 226; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an*, 7: 259. Kur'an'da ayrıca hediyye (هَدِيَّة) kelimesi de zikredilmektedir. Kelime, atıyye ve rüşvet kabilinden Sebe melfkesinin Hz. Süleyman'a takdim ettiği kıymetli eşyayı ifade etmektedir. Bk. en-Neml 27/35-36; Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-nezâir li elfâzî Kitâbillâhî'l-Azîz*, nşr. Arabî Abdülhamîd Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 462.

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 26; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 2: 147; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an*, 14: 374, 400; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivayeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, nşr. Abdurrahman Umeyre (b.y.: Dâru'l-Vefâ, ts.), 2: 9; Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 209-210. Hedy kelimesinin bazı lehçelerde 'hediyy' (هَدِيَّة) şeklinde telaffuz edildiği bilinmektedir. Bk. Semîn el-Halebî, “Hdy”, 4: 246. Hediyeler, Minâ yahut Merve'de boğazlanırdı. Bk. İbn Âşûr, *Tahrîr*, 6: 82. Kur'an hedyin etinden onu bağışlayan kişinin de yiyebileceğini ifade etmekle kişinin kendi hedyinin etinden yiyemeyeceğine dair uygulamayı nihayete erdirmiştir. Bk. el-Hacc 22/28, 36. Hadislerde bûdnün etinden yenilebileceği gibi daha sonra yemek için muhafaza edilebileceği de ifade edilmektedir. Bk. Buhârî, “Hacc”, 124. Bununla birlikte el-Mâide 5/2. âyetindeki وَلَا الْهَدْيُ ifadesinden hedyi bağışlayan kişinin hedyin etinden yiyemeyeceği, sütünden içemeyeceği ve binek olarak kullanamayacağına dair hükümler çıkarıldığı da görülmektedir. Bk. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 292-293; Celaleddin es-Suyûtî Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İklîl fi istibâti't-tenzîl*, nşr. Esad Trabzonî el-Hüseyinî (b.y.: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, ts.), 86; Kasımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 6: 1799. Kırân, temettu haclarında sunulan hediyeler ile nafile hediyelerin bir nevi şükür mesabesinde olması sebebiyle sahibinin bu hediyelerin etinden yiyebileceği, ceza ve kefarete olan hediyelerin etlerinden ise yiyemeyeceği ifade edilmektedir. Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 6: 421. Hedy hükümleri hakkında ayrıca bk. Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1: 172-175.

olarak verilmesi şeklinde anlaşılmıştır. Dolayısıyla bir kişinin elbise gibi herhangi bir şeyi hedy etmesi, söz konusu şeyi sadaka olarak vermesini ifade eder. Ancak deve, sığır ve davarın hedy kılınması onların Kâbe'ye ulaştırılmasını gerektirir. Zira Kur'an bağlamı bu manayı yansıtmaktadır (el-Bakara 2/196, el-Mâide 5/95, el-Fetih 48/25). Öte yandan bazı fukahâ bir kişinin kendisine herhangi bir şeyi hedy kılması durumunda o şeyin kıymetini Kâbe'ye göndermesi gerektiğine de hükmetmiştir.⁵⁶

Kalâid: İbn Abbas el-Mâide 5/2. âyetinin Allah'ın şe'âirine tazimde bulunarak hac ibadetini yerine getirmek isteyen müşriklerin, müslümanlar tarafından Mescid-i Haram'dan alınmak istenmesi üzerine indirildiğini zikretmektedir. Rivayetler âyetin Rebîa kabilesinden Hutam/huṭam (yahut Hatîm/huṭaym) lakaplı Şüreyh b. Hind hakkında indiğinde birleşirler. Hutam müslüman olmak yahut kavminin efendisi olması hasebiyle İslâm'ın ne olduğunu öğrenip kavmine anlatmak için Hz. Peygamber'le görüşmeye gelmişti. Ancak Rasûl-i Ekrem ashabına onun müslüman olmayacağını haber verdiği gibi fâcir, kâfir, sahtekâr ve hain bir adam olduğunu da ifade etmiştir. Büyük bir tâcir olan Hutam, olayı takip eden hac mevsiminde (hicretin 7. senesi zilkade ayı) hayvanını taklîd edip büyük bir ticaret kervanı ile Yemâme'den Benî Bekr (b. Vâil) hacılarıyla birlikte Kâbe'ye doğru yola çıkınca evvelki sene Hutam'ın saldırısına uğrayan bazı müslümanlar, kervana baskın yapmak için Rasûl-i Ekrem'den izin istediler. Hz. Peygamber, Hutam'ın hedyini taklîd ettiğini hatırlatınca ashab-ı kiram "Yâ Rasûlallah! Bu, cahiliye döneminde yaptığımız bir şeydi!" demek suretiyle mukalled hayvanlara ilişmemenin cahiliye âdeti olduğunu, İslâm'ın bunu ikrar etmediğini kastetmişler ancak Rasûl-i Ekrem'den baskın için müsaade alamamışlardır. İşte bu esnada el-Mâide 5/2. âyet nâzil olarak müşrik de olsa hayvanını taklîd edip Kâbe'ye yönelen kimselere dokunmaktan müslümanlar menedilmiştir.⁵⁷ Hutam rivayetlerinin yanı sıra el-Mâide 5/2. âyetteki وَأَمِينِ النَّبِيِّتِ الْحَرَامِ şeklindeki kısmın, Mekke'nin fethi gününde bazı müşriklerin umre için tehlik getirip Beytullah'a yönedikleri sırada müslümanların bu kişilere mani olmaya girişmeleri üzerine indirildiği de zikredilmektedir.⁵⁸ İbn Atiyye (ö. 541/1147) de bu yöndeki rivayeti tercih ederek âyetin Mekke'nin fethinde nâzil olduğunu, Hz. Ebubekir'in hac emiri

⁵⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 292; İlliyâ el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an* (Beirut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 3-4: 14; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 257-258, 259. İmam Şâfi'ye göre hedy kelimesi her ne kadar hediyeye konu olabilecek bilimum şeyler manasına gelebilse de şer'î örfte hedy denilince deve, sığır ve davar cinsinden bir hayvan anlaşılır. Zira Kur'an'daki kullanımları buna işaret etmektedir. Bk. İlliyâ el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3-4: 15. el-Bakara 2/196, el-Mâide 5/95 ve el-Fetih 48/25. âyetlerde zikredilen hedyin asgarisi fukahâya göre bir koyundur. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 292.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 22-23, 31-34; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîṭ*, 7: 223; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2: 270; Hâzin, *Lübâbu't-tenzîl*, 2: 4-5; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîṭ*, 3: 434. Baskın için Rasûlullah'ın girişimde bulunduğu dair rivayetler de bulunmaktadır. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîṭ*, 3: 434. Hutam'ın Hudeybiye senesinde (hicrî 6) Kâbe'yi ziyaret için çıktığı da kaydedilmiştir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2: 270; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîṭ*, 3: 434. Müslümanların Hutam'a baskın yapmak istedikleri zamanın Mekke'nin fethinden sonra olduğuna dair bir bilgi için bk. Sem'ânî, *Tefsîr*, 2: 7.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 34; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2: 271-272. Kurtubî'nin zikrettiği bir bilgiye göre Mekke fethinde el-Mâide 5/2. âyetinin ... وَأَمِينِ النَّبِيِّتِ الْحَرَامِ kısmı indirilmiştir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 243. Bazı rivayetlere göre zikri geçen olay hicrî 6. sene Mekkelilerin müslümanları Kâbe'ye sokmamaları esnasında Hudeybiye'de yaşanmıştır. Bk. Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl* (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 140. Mâide sûresinin tümüyle Esmâ bt. Yezîd'in Rasûl-i Ekrem'in devesinin yularını tuttuğu bir esnada indirildiği de rivayet edilmektedir. Rivayetler Hz. Peygamber'in sure indirildiği esnada devesinin üzerinde bulunduğunu ancak nüzûl esnasında devesinin takatının kesilmesi sebebiyle deveden indiğini zikretmektedir. Olayın Vedâ Haccı zamanı Mekke ile Medine arasında vuku bulduğu kaydedilmektedir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3: 5; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 5: 156-157.

92 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid
tayin edildiği hicri 9. sene indirilen Tevbe sûresi âyetleriyle de nesh edildiğini ifade etmektedir.⁵⁹

el-Mâide 5/2. âyetteki وَلَا الْقَلَائِدَ ifadesi وَلَا تُحُلُّوا الْقَلَائِدَ “Kalâide hürmetsizlik etmeyin” takdirindedir. Ayrıca *kalâid* kelimesindeki lâm-ı tarîf الْقَلَائِدَ الْهَدْيِ terkibindeki *hedy* kelimesinden ivazdır. Dolayısıyla söz konusu kullanım “taklîd edilmiş olsun olmasın bilumum hediye hürmetsizlik etmeyin” manasına gelmektedir. Buna göre Kâbe’ye bağışlandığına dair bir işaret taşıyan kurbanlıklara kalâid, taşımayanlara ise hedy denir. Kalâidin taklîd edilmiş hedy olmasına rağmen âyette ayrıca vurgulanmasını Zemahşerî (ö. 538/1144), kalâidin daha büyük bir şerefi haiz olması açısından fazladan hususî bir tembih şeklinde izah etmektedir. Bu takdirde mana “hassaten kalâide hürmetsizlik etmeyin” olmaktadır. Benzer bir kullanım (zikru’l-hâs ba’de’l-âmm/ذكر الخاص بعد العام) Cebrail ve Mikâil’in özellikle vurgulandığı “Kim, Allah’a, melekelerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikâil’e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.” (el-Bakara 2/98) âyetinde de görülmektedir.⁶⁰

Âyetteki وَلَا الْقَلَائِدَ ile her ne kadar *kılâdelere* dokunulmama emredilmişse de bundan maksat اصحاب القلائد ولا ذوات/اصحاب القلائد yani kılâdesi bulunan kişi yahut hayvanlara dokunulmamasıdır. Dolayısıyla *kılâdeye* değil *mukalâde* yani kılâdenin takılı olduğu hedy yahut insana hürmetsizlikten men söz konusudur.⁶¹ Hedy taarruzda bulunmamanın hedyin kılâdesine taarruzda bulunmamakla ifade edilmesinde, konunun ehemmiyetini ortaya koyan bir mübalağanın olduğu zikredilmiştir. Bu durumda mana “hedy hürmetsizlik etmemenin ötesinde hedyin kalâidine de hürmetsizlik etmeyin” olmaktadır. Benzer bir kullanım ziynetlerin takılı olduğu yerleri göstermeme hususundaki mübalağanın, ziynetlerin gösterilmemesi şeklinde ifade edildiği “Mümin kadınlara söyle ... ziynetlerini teşhir etmesinler.” (en-Nûr 24/31) âyetinde de görülmektedir.⁶² Kılâdeleri çözüp çıkarmanın hedylere yağmaya açık hale getireceği sebebiyle, âyetin kılâdelere hassaten vurgu yaptığına dair tefsirler de bulunmaktadır.⁶³ Kılâdelere hürmetsizlikten men etmenin onların bizzat kendisinin Mekke fukarasının içtimai hayatındaki katkısı sebebiyle olduğu da ifade edilmiştir. Hasan-ı Basrî ile Ebû Ali el-Cübbâî âyetin, kıymeti haiz bulunan kılâdelerin tasadduk edilmesine işaret ettiğini ifade etmektedir. Tahir b. Âşur da Mekkeli fukaranın kılâdelere ayakkabı/terlik yapıp mensucat malzemesi edindiğini dolayısıyla kalâide hürmetsizlik etmenin Hz. İbrahim vasıtasıyla Allah Teâlâ’nın davetine (İbrahim 14/37) icabet eden Harem sakinlerinin maslahatına (kılâde malzemelerinden kullanım eşyası imal etmelerine) ket vurmak olacağını ifade etmektedir. Yine o, el-Mâide 5/97. âyette kılâdelerin *kıyam* unsurları arasında sayılmasını, Harem ehlinin kalkınmasında kılâde gibi yünden mamul en ufak bir şeyin dahi mühim bulunduğunu zikretmek suretiyle kalkınmanın büyük enstrümanlarına dikkat çekmeye müteveccih bir değini olarak değerlendirmektedir.⁶⁴

⁵⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 2: 148. Bu kabule göre el-Mâide 5/2. âyeti Mekke hudutları içerisinde indiğinden Mekke olarak değerlendirilmiştir. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 2: 267; Hâzin, *Lübâbu’t-tenzil*, 2: 3. Mekke Fethi, Veda Hacı yahut herhangi bir seferde inse dahi hicretten sonra inenlerin medeni, önce inenlerin mekkî olduğu kabul edilmektedir. Buna mukabil Mekke hudutları içerisinde inen yahut Mekkelilere hitap eden surelere mekkî denildiğine dair kanaatler de bulunmaktadır. Bk. Celaleddîn es-Suyûtî Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân* (b.y.: Vüzâretü’s-Şuûni’l-İslâmiyye, ts.), 1: 45-47.

⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8: 26-27; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 192. İbn Kesîr âyet-i kerîmedeki وَلَا الْهَدْيِ وَلَا الْقَلَائِدَ kısmının “Beytullah’a hedy göndermeyi ve onları taklîd etmeyi terk etmeyin.” tevlinde olduğunu zikretmektedir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3: 10.

⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8: 30; Begavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 3: 9. Benzer bir takdir âyetin devamındaki وَلَا لِتُحْلُوا قِتَالِ قَوْمٍ أَمِينٍ kısmı için de söz konusudur. Buna göre âyet الْحَرَامِ أَمِينِ النَّبِيِّ الْحَرَامِ وَلَا لِتُحْلُوا قِتَالِ قَوْمٍ أَمِينِ kısmı için de söz konusudur. Buna göre âyet الْحَرَامِ أَمِينِ النَّبِيِّ الْحَرَامِ وَلَا لِتُحْلُوا قِتَالِ قَوْمٍ أَمِينِ kısmı için de söz konusudur. Bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-masûn*, 4: 186.

⁶² Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 192.

⁶³ Reşid Rıza, *Menâr*, 6: 125. Ayrıca bk. Cevad Ali, *Mufasssal*, 6: 210.

⁶⁴ Bk. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 6: 53; İbn Âşûr, *Tahrîr*, 6: 82-83, 7: 58.

Bazı müfessirler kişinin hayvanını taklid etmesiyle kendisinin de kılâdeli sayılacağını ifade etmektedirler. Buradan hareketle olsa gerek Ferrâ (ö. 207/822) âyete “devesini taklid eden kişiye taarruzda bulunmayın, korkutmayın” şeklinde bir mana vermiştir. Vahidî (ö. 468/1076) de âyetin “mukalled hayvanı sebebiyle sahibine de dokunmayın” manasını tazammun ettiğini kaydetmektedir.⁶⁵ Tüm bunlar kılâdenin sadece hedylere değil onların sahibine de güven sağladığını ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan hedyini taklid edip Kâbe'ye sevk eden kişi kendisine ait dokunulmazlığı, hedyini taklid eden kişinin ihramlı sayılması esasından da almaktadır. Mukalled hedyi bulunan kişinin ihramlı addedilmesi, el-Mâide 5/2. âyette ihram zikredilmediği halde وَأَإِذَا خَلْتُمْ فَاصْطَلُّوا “İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz.” buyurulmasından hareketledir.⁶⁶ İbn Ebî Zemenîn'in (ö. 399/1009) âyetin وَلَا الْفُلَّانِيَّ kısmını hac ve umre sebebiyle evinden çıkan ancak yanında hedy bulunmayan kişilerin boyunlarına taktığı kılâdelerle ilişkilendirmesinin de mukalled bir hedyin sahibine sağladığı güvenden hareketle olduğu söylenebilir.⁶⁷

el-Mâide 5/2. âyetteki وَلَا الْفُلَّانِيَّ ifadesiyle, kılâde yapmak için Harem ağaçlarının sökülmesi yahut onlardan bir şeyin koparılmasının nehyedildiğine dair tefsirler de bulunmaktadır. Bu tefsirler Hz. Peygamber'in Mekke'nin otu/dikeninin koparlamayacağı, ağacın kesilemeyeceğine dair ifadeleri ile ilişkilendirilmiştir.⁶⁸ Öte yandan hatayı telafi etmek için yapılan amellerin teşirinin münasip olmaması sebebiyle, ihramlı birinin öldürdüğü hayvana karşılık olarak Kâbe'ye gönderdiği hedy (el-Mâide 5/95) dışındaki tüm hedylere (nafile, adak, hacc-ı krân ve hacc-ı temettu) kılâde takılabileceği zikredilmektedir.⁶⁹

3.1. Kalâidin Mensûhiyeti

Kalâid uygulamasının muhkem yahut mensûh olması hakkındaki tartışmaların el-Mâide 5/2. âyet etrafında yapıldığı görülmektedir. Âyetin mensûh olduğu kanaatinde olan müfessirlerin yanı sıra muhkem olduğunu ifade eden müfessirler de bulunmaktadır. Üçüncü kısım müfessirler ise âyetin kısmen mensûh kısmen muhkem olduğu görüşündedirler. Bu kısım müfessirlere göre âyette nesh değil tahsîs söz konusudur. Âyetin mensûhiyeti hakkındaki görüşlerin bu kadar çeşitlenmesinin odağında, âyetin anlam alanına müşriklerin dâhil olup olmadığına dair kanaatlerin bulunduğu görülmektedir. Hatırlanacağı üzere âyetin, Beytullah'ı ziyaret ve ticaret maksadıyla Mescid-i Haram'a yönelen müşrikleri müslümanların engellemeye giriştikleri bir esnada indirildiğini yukarıda zikretmiştik. Âyette 'şehr-i haram', 'hedy', 'kalâid', 'ticaret ve ziyaret için Kâbe'ye yönelenler' şeklinde söz konusu edilen hususların, âyetin sebeb-i nüzûl rivayetleriyle örtüştüğü görülmektedir. Bununla birlikte bazı müfessirler âyetin “Rablerinin fazl u rızasını arzularak Beyt-i Haram'a yönelenlere hürmetsizlik etmeyin.” kısmındaki “Rablerinin fazl u rızasını arzularak” ifadesinin müşriklerin itikadıyla uyuşmayacağından hareketle âyette müşriklerin mevzubahis edilmediğini öne sürmüşlerdir. Söz konusu uyuşmazlık رَضُواْنَا kelimesinin ahiretle

⁶⁵ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 299; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 7: 227. İbn Abbas hayvanını taklid eden kişinin ihrama girmiş sayılacağını dolayısıyla hayvanın taklidi ile kişinin üzerindeki kıyafeti çıkarması gerektiğini ifade etmektedir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 27. Mâide sûresi 2. âyette ihram zikredilmediği halde “ihramdan çıktığımızda avlanabilirsiniz” buyurulması, hayvanın taklid edilip birlikte yola çıkılmasının ihram menzilesinde bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Eğer sahibi, hedy ile birlikte yola çıkmazsa ihramlı sayılmaz. Zira Hz. Peygamber hedyini taklid edip başkasıyla Kâbe'ye gönderdiğinde ihramlı iken yapılmaması gereken şeylerden uzak durmamıştır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7: 259.

⁶⁶ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 6: 421.

⁶⁷ İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîr*, 2: 6.

⁶⁸ Buhârî, “İlim”, 39, “Cenâiz”, 76; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 29; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4: 9; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 3: 435.

⁶⁹ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 6: 421; Salim Öğüt, “Kılâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 396.

94 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

ilişkilendirilmesi ve Mekke müşriklerinin de ahiret inancından yoksun bulunmaları açısından dandır.⁷⁰ Kıraat-ı seb'a imamlarından Ebû Amr b. Alâ'nın (ö. 154/771) kıraat hocası Humeyd b. Kays el-A'rec'in (ö. 130/747) âyetteki يَتَّبِعُونَ fiilini müminlere hitap haliyle يَتَّبِعُونَ şeklinde muhatap siygasıyla okuması da rıdvân kelimesinin müminlerle alakalı bulunmasına delil getirilmiştir.⁷¹ Hasan-ı Basri ve Amr b. Şurahbîl el-Hemedânî'nin (ö. 63/683) Maide suresinden herhangi bir âyetin nesh edilmediğini ifade etmeleri, âyette müşriklerin değil müminlerin konu edildiği kanaatinde olduklarını göstermektedir.⁷² Hz. Aişe'nin "Mâide sûresi son inen sûredir. Orada zikredilen helalleri helal, haramları da haram biliniz." sözü de sürenin dolayısıyla sadedinde bulunduğumuz âyetin muhkemliğine yolulmuştur. Zemahşerî'nin âyetin muhkemliğine dair görüşleri tadat ettiği yerde Hz. Aişe'den gelen bu rivayeti (merfu haliyle) zikretmesi, rivayetin el-Mâide 5/2. âyetin nesh edilmediğine bir delil teşkil ettiğini göstermektedir.⁷³ Öte yandan fıkıh eserlerinde kalâide dair serdedilen hükümler, onun müslümanlar için nesh edilmediğini gösteren bir başka delildir.⁷⁴ Dolayısıyla âyet, kâfirlerin değil müslümanların malları ile canlarını emniyet altına almakta ve hakkında herhangi bir nesh söz konusu bulunmamaktadır.⁷⁵

Âyetin müslümanları ifade etmesi sebebiyle muhkem olduğuna yönelik bu kanaatle ileride serdedeceğimiz ve âyetin müşriklere tanınan bir müsamahayı dile getirmesinden ötürü mensûh olduğunu ifade eden görüşlerin arasında, âyetin hem müslümanları hem de müşrikleri kapsadığı ancak müşriklerin katlini emreden âyetlerle müşriklere müteveccih yönün neshedildiği dolayısıyla müslümanlara yönelik kısmın muhkem olduğuna dair kanaatler

⁷⁰ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 7; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4: 10. 'Allah'ın fazl u rızasını arzularak Beyt-i Harâm'a yönelenler(e de hürmetsizlik etmeyin)' ifadesinden müşriklerin anlaşılması durumunda Allah'ın müşriklerden razı olabileceğine dair zihne tebâdür eden fikir, âyetin onların zan ve iddialarını yansıttığı ile izale edilebilir. Bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6: 54. Mâtürîdî müşriklerin istediği fazl u rızanın dünyaya müteallik olduğunu "Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarımızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın. İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur." (el-Bakara 2/200) âyeti ile delillendirmektedir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 7. Müşriklerin ahiret inançları ve bu inançlarının dünya görüşlerini nasıl şekillendirdiği hakkında bk. Muhammed Selman Çalışkan, "Kur'an'da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki", *İslâmî İlimler Dergisi* 11/1, 2016, 70-82.

⁷¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4: 10. Ayrıca bk. Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 2: 114. Bu takdirden mana "Müminler olarak siz, Allah'ın fazl u rızasını arzularak müşriklere saldırmaya, onları Mescid-i Harâm'dan alıkoymaya girişiyorsunuz." şeklinde olmakta ve yine Beytullah'tan çevrilen müşriklerin varlığı anlaşılmalıdır. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 3: 435. Âyette مَنْ رَبَّهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ şeklinde okumaya mani olmadığı, zira مَنْ رَبَّهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ buyurulmasında Allah'ın müminleri himaye etmekle birlikte yapmış olduklarından razı olmadığına dair belâğî bir nükte bulunduğu ifade edilmiştir. Bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6: 55.

⁷² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3: 294; Sem'ânî, *Tefsîr*, 2: 5; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 245; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3: 10.

⁷³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 192-193. Zemahşerî âyetin neshi mevzuu kısmında evvela âyetin muhkem olduğuna dair görüşleri vermekle kendisinin de bu yönde bir kanaati bulunduğunu ihsas etmektedir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 192-193. Hz. Aişe'nin kavli için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1995), 17: 623; Hâkim en-Nisaburi, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1997), 2: 370 (3270). Rivayet merfû olarak da zikredilmektedir. Bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4: 5; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 244; Hâzin, *Lübâbu't-tenzil*, 2: 3; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 5: 157-158. Mâtürîdî de söz konusu rivayeti, Şâbî'nin Mâide sûresinden sadece 2. âyetin neshedildiğine dair aktarımının hemen akabinde zikretmekte ve herhangi bir açıklama getirmemektedir. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 6-7.

⁷⁴ Mevsîlî, *İhtiyâr*, 1: 175; Muhammed Emin b. Ömer Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd (Riyad: Dâru Alemü'l-Kütüb, 2003), 4: 41-42; Şâfiî, *Ümm*, 3: 564, 567. Ayrıca bk. Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 6: 421.

⁷⁵ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîr*, 7: 231. Arapların şecaatleri sebebiyle şark ve garptaki bilâdi fethetmedip Hz. Peygamber'in risaletini oralara ulaştıracakları ve böylece maişetlerini tedarik edemeyip olacaklarını bilen Cenâb-ı Hakk'ın Beyt, haram aylar, hedy ve kalâidi onlara maişet kaynağı yaptığını ifade eden Bikâî'nin de âyetin muhkem olduğu kanaatini taşıdığını söyleyebiliriz. Bk. Bikâî, *Nazmu'd-durer*, 6: 307.

bulunmaktadır.⁷⁶ İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ile Hatîb eş-Şîrbînî (ö. 977/1570) âyetin müşrikler açısından hükümünü yitirmesinin nesh değil tahsîs olarak isimlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁷

Müslümanların Kâbe'ye yönelme yahut yönelmemeleri durumu dâhil olmak üzere her hal ve şartta müslümanlara taarruzun mutlak surette haram olduğu, dolayısıyla âyetin -sebeb-i nüzûlüne de muvafık olarak- müşriklere hamledilmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Buna göre âyet, indirilmiş olduğu hicrî 7. sene yahut Mekke'nin fethi gününden (hicrî 8. sene) müşriklerin katlini ve Mescid-i Haram'a yaklaşmalarını emreden et-Tevbe 9/5, 28. âyetlerin indirildiği hicrî 9. seneye kadar uygulanmıştır. Bu süre zarfında müşrikler hac veya umre maksadıyla Kâbe'ye gelerek Kur'an'ı dinleme imkânına kavuşmuşlardır. İbn Abbas başta olmak üzere Mücâhid (ö. 103/721), Katâde, Dahhâk (ö. 105/723), Âmir eş-Şabî (ö. 104/722), İbn Zeyd (ö. 182/798), Ferrâ, Taberî (ö. 310/923), Begavî (ö. 516/1122), Râzî, Vâhidî gibi birçok müfessir *âyetü'l-kalâid* (el-Mâide 5/2) müşriklerin Kâbe'yi ziyaret etmelerine dair muvakkat bir mûsamaha olarak telakki ederek mensûh âyetler içinde değerlendirmiştir. el-Mâide 5/2. âyetin mensûh olduğunu ifade edenler, âyetin *يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّعْرَ وَالْحَزَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ النَّبِيِّتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا* şeklindeki ilk kısmını kastetmektedirler. Buna göre söz konusu kısımda zikredilen haram ay(lar), hedy, kalâid yahut Kâbe'yi ziyaret amacı, herhangi bir müşriğe dokunulmazlık sağlamamaktadır. Taberî haram aylar da dâhil olmak üzere tüm sene boyunca müşriklerin katlinin helal kılındığını, dolayısıyla zimmet akdi olmayan yahut herhangi bir emâna sahip bulunmayan bir müşriğin boynuna-kollarına Harem'in tüm bitkilerini sarsa bile dokunulmazlık elde edemeyeceğini ifade etmektedir.⁷⁸ Zeccâc (ö. 311/923) *âyetü'l-kalâid*ni, *âyetü's-seyf* ile nesh edildiğini şöyle ifade etmektedir: "Müşrikler ağaç kabuğu ile taklîde bulunurlar böylece kendilerini emniyete alırlardı. Bunların tamamı müşriklerin yaptığı şeylerdi. Müslümanlar da müşriklerin Allah'a takarrüp maksadıyla yaptığı şeylere hürmetsizlik etmemekle emrolundular. ... Bu hususların (kalâid, haram ay, Beyt-i Haram'a yönelen müşrikler) tamamını 'Müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerini (geçit başlarını) tutun.' (et-Tevbe 9/5) âyeti neshetmiştir."⁷⁹

Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) el-Mâide 5/2. âyette kastedilen kâfirlerin Hz. Peygamberle muahede yapan kâfirler olduğunu belirterek söz konusu ahdin Tevbe sûresi ile nihâyete ermesi sebebiyle onları Mescid-i Haram'a yaklaştırmamanın mahzuriyetinin ortadan kalktığını, dolayısıyla "Müşrikler bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" âyetini tatbik mevkiine koymanın lüzumunun doğduğunu ifade etmektedir. Bu ifadede Ebû

⁷⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 2: 147.

⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 20; Hatîb eş-Şîrbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, 1: 351.

⁷⁸ Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1: 299; İbn Habîb, *Muhabber*, 11-12; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 35-40; Abdurrahman b. Muhammed es-Seâlibî, *Tefsîru's-Seâlibî - el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'an*, nşr. Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 2: 338; Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, 3: 9; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîl*, 7: 227, 231; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11: 132; Hâzin, *Lübâbu't-tenzil*, 2: 6; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 258; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîl*, 3: 435. İbn Abbas'tan gelen bir kavle göre ise Mâide sûresinden iki âyet nesh edilmiştir. Bunlardan ilki müşriklerin herhangi bir yer ve herhangi bir ayda katledilmesini âmir âyetlerin neshettiği âyetü'l-kalâid (el-Mâide 5/2), diğeri ise el-Mâide 5/49'un neshettiği el-Mâide 5/42'dir. Âmir eş-Şabî ise Mâide sûresinden sadece 2. âyetin nesh edildiğini ifade etmektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 35-36; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 258. Sa'lebî tadat etmemekle birlikte Mâide sûresinden 9 âyetin mensûh olduğunu ifade etmektedir. Bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4: 5.

⁷⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 2: 142. Ferrâ da *يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَلَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّعْرَ وَالْحَزَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ النَّبِيِّتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا* kısmını et-Tevbe 9/5, müşrikleri Mescid-i Haram'dan men etmenin tahrimiyetini ifade eden *يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَلَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّعْرَ وَالْحَزَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ النَّبِيِّتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا* kısmını ise et-Tevbe 9/28'in nesh ettiğini zikretmektedir. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11: 132.

96 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

Müslim'in, hükmün mensûh olmadığı ancak hükmün menâti olan vasfın -ki bu vasf kendile-riyle ahit yapılmasıdır- zail olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır.⁸⁰

İbn Cüreyc (ö. 150/767) ise müşrikleri kapsamakla birlikte âyetin nesh edilmediği kanaatindedir. O, âyetin mensûh olması durumunda müşriklerin haram aylarda savaşmaya başlayacaklarını dile getirerek âyetin savaşa değil müşriklerce bilinen bir hürmetin idamesine müteallik bulunduğu dikkat çekmektedir.⁸¹ Görüldüğü üzere İbn Cüreyc âyetin mensûhiyetini 'haram aylar' üzerinden tartışmaktadır. Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ve Hasan-ı Basrî de haram aylarda savaşılmasına dair hükmün neshedilmediği kanaatindedir.⁸² Kasımî'nin (ö. 1332/1914) aktardığına göre İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) Rasûlullah'ın haram aylarda herhangi bir gaza ve baskında bulunmayıp seriyye göndermediği, Müşriklerin Hz. Peygamber'i haram ayda savaştığı için ayıplamaları üzerine inen âyetin haram aylarda savaşın büyük bir günah olduğunu ifade ettiği, haram ayları nesheden bir nasısın bulunmadığı ve haram ayların neshinde ümmetin icma etmediği hususlarına dikkat çekerek haram ayların mensûh olmadığını ifade etmektedir.⁸³

Bazı müfessirler el-Mâide 5/2. âyetinin mensûhiyetini 'haram ay(lar)', وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ 'hedy-kalâid' ve 'Beyt-i Harâm'a yönelen (müşrik)ler' üzerinden mevzubahis etmektedir. Dolayısıyla bu müfessirler âyetin kısmen mensûh kısmen muhkem olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Söz gelimi Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ kısmının et-Tevbe 9/36. âyetle mensûh olduğunu ancak الْقَلَائِدَ وَلَا الْهَدْيَ kısmının mensûh olmadığını ifade etmektedir. Katade'den gelen bir rivayete göre de âyetin الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ kısmı neshedilmiş olup bu kısmı et-Tevbe 9/5, 17, 28. âyetler neshetmiştir. Süddî ise وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ kısmının Hutam hakkında nazil olduğu ve el-Bakara 2/191. âyetle neshedildiğini ifade etmektedir.⁸⁴

Sebeb-i nüzûl rivayetleri dikkate alındığında *âyetü'l-kalâid* müşriklerin Kâbe ziyaretlerinin engellenmemesini söz konusu ettiği söylenebilir. Ancak sebep-i nüzûlün hususiliği, hükmün müminleri de içine alacak şekilde umumleştirilmesine mani değildir. Nitekim âyette "müşrikler" şeklinde bir kelime yahut açıkça onları işaret eden bir ifade zikredilmemektedir. Bu da, müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaşmalarını emreden âyetin (et-Tevbe 9/28) inişine dek *âyetü'l-kalâid* hem müşrik hem müminleri ifade ettiğini, et-Tevbe 9/28. âyetin nüzûlünden sonra ise sadece müminleri ifade ettiğine yönelik bir yorumu mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla dikkat çektiği tüm noktalarla *âyetü'l-kalâid*, Kâbe'yi ziyaret hususunda müs-lüman devletler arasındaki hukuku tesise yönelik bir emr-i ilahi olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁰ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11: 132; Reşid Rızâ, *Menâr*, 6: 126.

⁸¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6: 54.

⁸² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 291, 294.

⁸³ Kasımî, *Mehâsinü't-te'vil*, 6: 1798-1799. İbn Kayyım burada haram ayların neshedilmediğine Tevbe 9/5. âyetini delil getirirse de âyetteki haram aylar, sürenin başında zikredilen dört aylık bir süreyi (eş-hur-ı tesyîr/أَشْهُرُ التَّسْيِيرِ) ifade etmekte ve 10 Zilhicce - 10 Rabîulahir arasını kapsamaktadır. Kasımî, *Mehâsinü't-te'vil*, 6: 1799.

⁸⁴ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 37-38; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 7: 263-264. Mücâhid'in aktardığı bir kavle göre ashâb-ı kirâm, el-Mâide 5/2. âyette zikredilen hususların tamamının cahiliye döneminde yapılan şeylerden olduğu, bunlardan Harem ağacından kalâid edinmek dışında kalanların İslâm'a göre de hürmetkâr bulunduğunu ifade etmekteydiler. Taberî bu rivayeti, el-Mâide 5/2. âyetinden sadece (Harem'de bulunan) ağaçlardan kalâid edinmenin nesh edildiğine dair görüşleri tadat ettiği kısmında zikretmektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 39. İlkîyâ el-Herrâsî de الْقَلَائِدَ وَلَا الْهَدْيَ kısmının, insanların kılâde ile ihramlı olduklarını ihsâs etmeleri sebebiyle kalâidin bizzat kendisine yönelik bir hürmetsizlikte bulunulmaması manasına geldiğini ifade etmekte, uygulamanın insanlara bakan yönüyle mensûh, hayvanlar için ise bâki olduğunu eklemektedir. İlkîyâ el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3-4: 15-16.

SONUÇ

Hız İbrahim'den tevarüs eden bir gelenekle dini hayatlarını şekillendiren Arapların edasına en çok önem verdikleri ibadet *hac*dir. Nüzül vasatında hac dini bir ritüel olmasının yanı sıra iktisadi bir hareketliliği de ifade ediyordu. Arap yarımadasının muhtelif mntıkalarından gelen ziyaretçiler Kâbe'ye adaklarını takdim ediyor, civarda kurulan pazarlardan alışveriş yaparak ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Pazarlar, ürünlerini müşterilere arz etme imkânı yakalayan tüccarlar için de büyük bir önemi haizdi. Bu bakımdan Araplar hem ziyaret hem ticaret maksadıyla yaptıkları Kâbe ziyaretlerini inkıtaa uğratmayacak geleneklere de sıkı sıkıya yapışmaktaydılar. Yarımada'nın büyük bir kısmının iklim ve toprak bakımından tarıma elverişsiz bulunması nedeniyle baskın, yağma, talan ve çapul yegâne maişet tedarik yolu bilen ve hatta yaptığı baskınlarla iftihar eden Arap kabileleri arasından ziyaretçilerin can ve malları hakkında herhangi bir endişe duymadan geçebilmeleri, iki mühim gelenekle mümkün hale geliyordu: *Haram aylar* ve *kalâid*. Arapların baskın, saldırı ve savaşa ara verdikleri kadim bir gelenek olan haram aylar zilkade, zilhicce, muharrem ve receb aylarından ibaretti. Bu ayların ilk periyodunu oluşturan ve peş peşe gelen zilkade, zilhicce ve muharrem hac mevsiminde ziyaretçilerin geliş-dönüş sürelerini dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Haram ayların dışına tesadüf eden ziyaretler için ise söz konusu geleneğin tamamlayıcısı mesabesinde bulunan kılâde uygulaması cari idi.

Kılâde (cemi: *kalâid*) kelimesi sarmak, dolamak, kuşatmak ve çevrelemek manalarını haiz kıld kökünden müştak fiâle vezninde bir isim olup kolye, gerdanlık manasına gelmektedir. Kılâdenin kolye manası boynu çevreleyip sarmasından hareketlidir. İnsanların boynuna takılan şeylere kılâde denildiği gibi zapt etmek yahut işaretlemek maksadıyla hayvanların boynuna takılan/sarılan şeyler de kılâde olarak adlandırılır. Araplar kıymetini ihsas için yarış atlarının boyunlarına kılâde takarlardı. Kâbe'ye hediye edildiğini ihsas etmek maksadıyla kurbanlıkların boyun yahut hörgüçlerine takılan gerdanlıklara da *kılâde* denilmektedir. Kılâdeler daha çok ziyaretçilerin geliş yahut dönüşünün haram aylar dışına rastlaması durumunda kullanılırdı. Fazladan bir hürmete vesile olması için haram aylar içinde de kılâdelerin kullanıldığı vaki idi. Kâbe'ye kurban sevk etmeyen ziyaretçiler kılâdeleri kendi boyunlarına takmaktaydılar. Benzer şekilde kurbanları Kâbe'de boğazlanan ziyaretçilerin de kılâdeleri dönüş yolunda kendi boyunlarına taktıkları bilinmektedir. Kâbe'ye gidişte kullanılan kılâdeler yün veya kıldan eğrilen iplerle örülür, bazen de bu kılâdelere bir veya birkaç eski nal asılırdı. Kâbe dönüşündeki kılâdelerde ise Harem bitkileri (ot, ağaç kabuğu) kullanılırdı. Harem'de mukim olanlar Allah'ın misafiri addedildiğinden, Harem sakinleri de sene içerisinde yaptıkları bilumum seyahatlerde kılâdelerden istifade etmekteydi. Muvakkaten yahut daimi surette Harem'de bulunanların ora nebatatından kılâde edinmesi, Harem'den geldiklerini ihsas etmenin en sade göstergesi olmanın yanı sıra Harem'e ait bir şeyden hürmet devşirmeye de müteveccihli. Kılâdesi bulunan kişi Allah'ın misafiri, Kâbe'ye sunacağı hayvan da Allah'ın malı sayıldığından hiçbir Arap bu kişi ve hayvanlara ilişmeye cesaret edemezdi. Allah'a adanması ile kazandığı hürmete binaen hayvana binilmez, zararlı bir ottan yese dahi kendisine mani olunmazdı. Kâbe'ye ulaşan kurbanların Harem halkının geçinmesinde önemli bir yeri vardı. İhtiyaç sahiplerine dağıtılan etler, ziyaretçileri ağırlamada da kullanılmaktaydı. Ayrıca kurbanların deri, örtü, eyer, yular ve kılâdelerinin kıyafet, ayakkabı ve bir takım eşya yapımında kullanıldığı da bilinmektedir.

Kur'an-ı Kerim *kalâide* hürmeti emrederek Hz. İbrahim ve İsmail'den tevarüs eden bu geleneği ikrar (kabul, tasdik) etmiştir. Rasûl-i Ekrem ve sahabe-i kiramın da kurbanlarına kılâde taktıkları bilinmektedir. Kur'an'da kalâid kelimesi iki defa zikredilmektedir. el-Mâide 5/97. âyet kalâidin Kâbe, haram aylar ve hedy ile birlikte insanların kalkınmasına vesile kıldığını haber vermektedir. Kelimenin yer aldığı diğer âyet el-Mâide 5/2 ise müminleri kalâide hürmetsizlik etmemeleri hususunda uyarılmaktadır. Sebeb-i nüzûl rivayetlerine göre âyet, Kâbe'yi ziyaret için kılâdeli hediyelerle yola çıkan müşriklere müslümanların baskın yapmaya hazırlandıkları bir esnada indirilmiştir. Bu rivayetleri dikkate alan müfessirler, âyetin Kâbe'yi ziyaret edebileceklerine dair müşriklere tanınan bir müsamahayı dile getirdiğini, bu müsamahanın da müşriklerin öldürülmesi ve Kâbe'ye yaklaşmalarını emreden Tevbe

98 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

sûresi âyetleriyle nesh edildiğini ifade etmişlerdir. Âyette müşriklerin kastedilmesinin müslümanların kastedilemeyeceği manasına gelmediği dolayısıyla âyetin Kâbe'yi ziyaret amacıyla yola çıkan mümin, müşrik bilumum kimseler ile hayvanlarına dokunulmazlık tanıdığını, ancak Tevbe sûresi âyetleriyle müşriklere tanınan dokunulmazlığın nesh, müslümanlarınkinin ise ibkâ edildiğini ifade eden müfessirler de bulunmaktadır. Müslümanın canına ve malına kastetmenin diğer müslümanlara her zaman haram olduğundan hareketle âyetteki müsamananın müşriklerle alakalı bulunduğunu dile getiren müfessirler vardır. Ancak müslümanlar arasında da anlaşmazlığın çıkabileceğini ifade eden âyetler (en-Nisâ 4/93, el-Hucurât 49/9) dikkate alındığında el-Mâide 5/2. âyetinin, müslüman devletlerin Kâbe ziyareti hakkında dikkat etmeleri gereken hususlar ile almaları gereken tedbirleri ifade eden bir vechesinin bulunduğunu söylemek uzak olmayacaktır.

Arapların Kâbe ziyaretçilerine duydukları hürmetten istifade etmek için ziyaretçiler tarafından ibraz edilen kılâdelerin, muvakkat ilkel vizeler olduğu anlaşılmaktadır. Kalâid kelimesinin zikredildiği âyetlerin bağlamları ile sebep-i nüzûl rivayetleri dikkate alındığında Kâbe'ye sadece kurbanlıkların değil ticaret mallarının da sevk edildiği dolayısıyla kılâdelerin sadece kurbanlıklara değil ziyaretçilerin yanlarında götürdüğü mallara da dokunulmazlık sağladığı anlaşılmaktadır. Kur'an'ın kalâidi Kâbe'ye bağışlanan hediyelerden ayrı olarak zikretmesi de kalâidin kurbanlıklardan başka şeylere teşmil edilebileceğine telmihte bulunuyor gibidir. Nitekim Kâbe ziyaretinden dönenlerin bineğini taklîd etmesinin yanı sıra Harem sakinlerinin herhangi bir seyahate çıkarken kılâde kullanmaları, taklîdin sadece kurbanlıklarla alakası olmadığını göstermektedir. Bu bakımdan Kur'an'ın indiği dönemde ip, nal ve bitkilerden yapılan kılâdeler; Mekke'de kurulacak pazar/fuarlara muhtelif memleketlerden gelecek malların, uluslararası anlaşmalara istinaden sevk edildiklerini ihsas için taşıyacağı etiket, pul, bandrol, mühür gibi çeşitli göstergelere, insanların kullandığı kılâdeler ise ziyaret ve/veya ticarete mahsus vize/pasaportlara tebdil edilmek suretiyle ikame edilebilir. el-Mâide 5/97. âyet kalâidin 'insanlar' için bir kalkınma vesilesi kılındığını beyan etmekle kılâde uygulamasının, Kur'an'ın nüzûl ortamı ve muhataplarını aşan bir potansiyele sahip olduğunu ifade etmektedir. Âyetin, Allah'ın göklerin ve yerin gaybına muttali olduğunu ifade ile hitama ermesi de bu bağlamda manidardır. Öte yandan kalâidin zikredildiği âyetlerin, kılâdesi bulunan insan, hayvan ve eşyanın seyrüsefer güvenliğini temin etmeye yönelik uluslararası anlaşmalar yapmayı ve bunlara sadık kalmayı tazammun ettiği izahıta varestedir. Değilse çeşitli şekillerdeki kılâdeleri taşımak manasız hale gelirdi. Nitekim günümüzde ikamesine yönelik tedbirlerin alınmaması sebebiyle kılâdelerin iktisadi, içtimai, hukuki vechesini yitirdiği ve kurban bayramlarında Allah için boğazlanacak hayvanların süslenmesine dönük bir hal aldığı görülmektedir. Ezcümle şahıs ve malların sene boyunca Kâbe'ye intikalini düzenleyen kılâdelerin, Mekke'nin maddi-manevi ihtiyaçlara cevap veren bir ziyaret ve ticaret merkezi olmasına yönelik uygulamaların mütemmim bir cüzü olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Akpınar, Ali. "Cahiliye Dönemi Haccından İbrahimî Hacca Dönüş", *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 23-24 Kasım 2012)*. Ed. Murat Sülün. 63-88. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Âlûsî, Mahmud el-Bağdâdî. *Bülûgu'l-ereb fi marifeti ahvâli'l-Arab*. Nşr. Muhammed Behçet el-Eserî. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ehliyye, 1924.
- Âlûsî, Mahmud el-Bağdâdî. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Begavî, Hüseyin b. Mesûd. *Tefsîru'l-Begavî (Meâlimu't-tenzîl)*. Nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8. Cilt. Riyad: Dâru Tîbe, 1409/1989.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Nşr. Muhammed Abdurrahman. 5. Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bikâî, İbrahim b. Ömer. *Nazmu'd-düer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. Nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb. 4 Cilt. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400/1980.

Muhammed Selman Çalışkan. An Abrahamic Hıj Tradition Accepted by the Qur'an: ... | 99

- Cessás, Ebubekir Ahmed b. Ali. *Ahkâmü'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Sadık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1992.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. b.y.: Câmîatiü Bağdât, 1993.
- Çalışkan, Muhammed Selman. "Kur'an'da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki", *İslâmî İlimler Dergisi* 11/1 (2016): 70-82.
- Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Vücûh ve'n-nezâir li elfâzı Kitâbillâhi'l-Azîz*. Nşr. Arabî Abdülhamîd Ali. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. Nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Ebû Ubeyde, Mamer b. el-Müsennâ. *Mecâzü'l-Kur'an*. Nşr. Muhammed Fuad Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî. *Tefsîru Ebi's-Suûd (İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm)*. Nşr. Abdülkadir Ahmed Ata. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadîse, ts.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. 15 Cilt. b.y.: ed-Dâru'l-Misriyye, ts.
- Ezrakî, Muhammed b. Abdullah. *Ahbâru Mekke ve mâ cæ fihâ mine'l-âsâr*: b.y.: Mektebetü'l-Esedî, 2003.
- Ferrâ, Yahya b. Ziyâd. *Meanî'l-Kur'an*. 3. Baskı. 3 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr*. 2. Baskı. Nşr. Abdülazîm eş-Şenâvî. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. 8. Baskı. Nşr. Muhammed Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gaur G.K. - Kaushik S.N. - Garg R.C. "Ongole cattle status in India". *Animal Genetic Resources Information* 32 (2002): 27-34.
- Hâkim, en-Nisaburî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1997.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-ayn*. Nşr. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Hawting, Gerald R. "Ka'ba". *Encyclopaedia of the Qur'an*. 3: 75-80. Leiden: Brill, 2003.
- Hâzin, Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *Tefsîru'l-Hâzin (Lübâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzîl)*. Nşr. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Hey'etü'l-ulyâ li tatvîri medîneti'r-Riyâd. *Delîlü'n-nebâtât bi muntakati'r-Riyâd*. Riyâd: 2014.
- Hilâlî, Muhammed Taqî-ud-Dîn - Khân, Muhammed Muhsin. *Translation of the Meanings of the Noble Qur'an in the English Language*. Madinah: King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur'an, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-Muhtâr*. Nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd. 14 Cilt. Riyad: Dâru Alemü'l-Kütüb, 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Nşr. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî Zemenîn, Muhammed b. Abdillâh. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*. Nşr. Hüseyin b. Ukkâşe. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2002.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Fâris, Ahmed. *Mucemu mekâyisi'l-luğa*. Nşr. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Habîb, Muhammed. *Kitâbu'l-Muhabber*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tîbe, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Nşr. Abdullâh Ali el-Kebîr. 55 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmü'l-Kur'an*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali. *Zadü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- İbnü'l-Esîr, el-Mübârek b. Muhammed. *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*. b.y.: Mektebetü'l-Halvânî, 1969.
- İbnü'l-Esîr, el-Mübârek b. Muhammed. *en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*. Nşr. Ali b. Hasan el-Halebî. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000.
- İlkiyâ el-Herrâsî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Kasımî, Muhammed Cemâleddîn. *Tefsîru'l-Kasımî (Mehâsinü't-te'vîl)*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 17 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957.
- Kaya, Eyyüp Said. "Taklid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 461-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Koçyiğit, Talat. "Hazreti İbrahim ve Menasik-i Hacc'ın Mahiyeti". *Diyanet İlmî Dergi* 27/3 (1991): 23-32.

100 | Muhammed Selman Çalışkan. Kur'an'ın İkrar Ettiği İbrahimî Bir Hac Geleneği: Kalâid

- Kotan, Şevket. "Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu (İstanbul, 1-3 Temmuz 2011)*. Ed. Mevlüt Güngör. 177-188. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2011.
- Kurtubî, Ahmed b. Ömer. *el-Müfhim li mâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an ve'l-mübeyyinü limâ tedammenehû mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân*. Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kuşâş, Ahmed Said. *en-Nebât fî cibâlî's-Serât ve'l-Hicâz*. Medine: Matbaatü Seravât, 1427.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. Nşr. Abdülmaksud b. Abdürrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâgî*. 30 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1946.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud. *el-Ihtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, 2002.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Nşr. Muhammed Fuad Abdulkaki, 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1991.
- Nehhâs, Ebû Cafer. *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Nşr. Muhammed Ali es-Sabûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmîatiü Ümmî'l-Kurâ, 1988.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. Riyad, Mektebetü'l-Maârif. ts.
- Olgun, Tahir. *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Ögmüş, Harun. *Cahiliyye Şiirine Göre Arap Yaşantısı ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. Konya: Aybil Yayınları, 2012.
- Öğüt, Salim. "Kilâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 396. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'an*. 2 Cilt. b.y.: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Râzî, Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.
- Sa'lebî, Ahmed. *el-Keşf ve'l-beyân (Tefsîru's-Salebî)*. Nşr. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 2002.
- Sarıcık, Murat. "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013): 109-140.
- Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru's-Seâlibî (el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'an)*. Nşr. Ali Muhammed Muavviz. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 1997.
- Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'an*. Nşr. Yasir b. İbrahim. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf. *ed-Dürü'l-masûn fî ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. Nşr. Ahmed Muhammed Harrâd. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf. *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*. Nşr. Muhammed Bâsil Uyün es-Sûd. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürü'l-mensûr fî't-efsîri bi'l-me'sûr*. Kahire: Merkezu Hecr li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 2003.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İklîl fî istibâti't-tenzîl*. Nşr. Esad Trabzonî el-Hüseynî, b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*. 7 Cilt. b.y.: Vüzâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- Şâfîî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Thk. Rifat Fevzi Abdülmüttalib. 11 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ, 2001.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî*. 26 Cilt. b.y.: Dâru Ahbâri'l-Yevm, 1991.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivayeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsir*. Nşr. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ, ts.
- Şirbînî, el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-münîr*. 4 Cilt. Bûlâk: el-Matbaatü Bûlâk, 1285/1868.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Riyad, Mektebetü'l-Maârif. ts.
- Uslu, Recep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed. *el-Vasîf fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Nşr. Adil Ahmed Abdülmecîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed. *Esbâbu'n-nüzûl*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed. *et-Tefsîru'l-basîf*. 25 Cilt. Riyad: Silsiletü'r-Rasâilü'l-Câmiyye, 1430/2009.
- Yüksel, Mukadder Ârif. *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*. Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, 2017.

Muhammed Selman alıřkan. An Abrahamic Hajj Tradition Accepted by the Qur'an: ...| 101

- Zebîdî, Muhammed Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Thk. Abdüsettâr Ahmed, 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü Hukûmetü Kuveyt, 1965.
- Zeccâc, İbrâhim b. es-Seri. *Meâni'l-Kur'ân*. Nşr. Abdücelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. Nşr. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr*. 17 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 2009.